

Κεφάλαιο 1 Εισαγωγή

1.1 Ένας κόσμος χωρίς οικονομικά

Ας το παραδεχτούμε. Το να ξεκινάει κανείς μία διάλεξη με τον ορισμό των οικονομικών στα διδακτικά εγχειρίδια (δες το διπλανό κουτί), είναι κάτι που κατά πάσα πιθανότητα δεν θα προκαλέσει κύματα ενθουσιασμού στο ακροατήριο. Οπότε επιτρέψτε μου μία διαφορετική εισαγωγή. Γιατί ενδιαφέρεσαι για τα οικονομικά; Εάν είσαι φοιτητής πανεπιστημίου, γιατί δεν επέλεξες να σπουδάσεις κάτι άλλο; Το πανεπιστήμιό σου προσφέρει μία πληθώρα επιλογών, από την αστρονομία μέχρι την ζωολογία. Γιατί οικονομικά;

Αγνοώντας τις συνηθισμένες απαντήσεις του τύπου «επειδή οι γονείς ή φίλοι, μου το προτείνουν» ή «επειδή θέλω να βρω μια δουλειά και τα οικονομικά είναι απαραίτητα για ένα πτυχίο διοίκησης επιχειρήσεων», η απάντηση στην παραπάνω ερώτηση

συνήθως περιλαμβάνει κάποια γενικόλογη δήλωση γύρω από την σπουδαιότητα της οικονομίας στην κοινωνική ζωή. Αλλά τότε, η ερώτηση που ανακύπτει είναι η εξής: Δεν ήταν σημαντική η οικονομική ζωή και στο παρελθόν, π.χ. στον 17^ο αιώνα; Γιατί δεν υπήρχαν άνθρωποι που να θεωρούν τους εαυτούς τους μελετητές των οικονομικών; (Ακόμα και ο Άνταμ Σμιθ, ο θεμελιωτής των σύγχρονων οικονομικών, το έργο του οποίου τοποθετείται χρονικά στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, ήταν ηθικός φιλόσοφος) Και γιατί χρειάστηκε τόσος πολύς χρόνος (μέχρι τη δεκαετία του 1890) για να προσφέρουν τα πανεπιστήμια πτυχία οικονομικών επιστημών;

Ο Ορισμός της Οικονομικής Επιστήμης στα Διδακτικά Εγχειρίδια

Η οικονομική επιστήμη μελετάει την κατανομή των σπάνιων παραγωγικών πόρων (π.χ. εργάτες, μηχανήματα, γη) μεταξύ διαφορετικών παραγωγικών δραστηριοτήτων (π.χ. εργοστάσια, γραφεία, αγροκτήματα), σκοπός των οποίων είναι η δημιουργία εμπορευμάτων τα οποία θα ικανοποιήσουν τις ανάγκες των καταναλωτών. Στη γλώσσα των οικονομολόγων, τα οικονομικά εξετάζουν πώς σπάνιοι ή περιορισμένοι συντελεστές παραγωγής (οι οποίοι συνήθως ορίζονται ως γη, εργασία και κεφάλαιο) μπορούν να χρησιμοποιηθούν αποτελεσματικά όταν υπάρχουν πολλές εναλλακτικές χρήσεις. Με λίγα λόγια, τα οικονομικά θεωρούνται η επιστήμη της ορθολογικής επιλογής κάτω από συνθήκες σπανιότητας.

Όμως, δεν συμφωνούν όλοι με τα παραπάνω

«Τα οικονομικά έχουν οριστεί ως η λογική της επιλογής...Οι οικονομολόγοι έχουν υποστηρίξει ότι το αντικείμενό τους έχει να κάνει με την λογική...Αλλά σχεδόν κανένας τους δεν έχει πει ότι το αντικείμενό τους σχετίζεται με την φαντασία» Joseph Shackle στο έργο του *The Nature of Economic Thought*

Θα μπορούσε κανείς να μπει στον πειρασμό να σκεφτεί ότι οι πρόγονοί μας ήταν λιγότερο εκλεπτυσμένοι από εμάς στις διανοητικές τους αναζητήσεις, καθώς και ότι τα οικονομικά, όπως και τα υπόλοιπα επιστημονικά πεδία που περιλαμβάνονται στα σημερινά πανεπιστημιακά προγράμματα, χρειάστηκαν αρκετό χρόνο για να εξελιχθούν. Σε κάποιο βαθμό, αυτό είναι

Αρχαία Οικονομικά

Βεβαίως, οικονομικής φύσεως ερωτήματα απασχολούσαν τους στοχαστές από την αυγή του ανθρώπινου πολιτισμού. Οι αρχαίοι Έλληνες, για παράδειγμα ο Αριστοτέλης, είχαν ασχοληθεί αρκετά στα έργα τους με ζητήματα τα οποία σήμερα θα χαρακτηρίζαμε οικονομικά. Όμως, σε αντίθεση με τους πρώτους Δυτικούς οικονομολόγους (π.χ. τον Άνταμ Σμιθ), κανένα από αυτά τα αρχαία γραπτά δεν αποτελούσε μέρος μίας γενικότερης οικονομικής θεώρησης που να εξετάζει την συνολική λειτουργία της κοινωνίας.

αλήθεια. Τα αρχαιότερα Ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, τα οποία ανάγονται στον 12^ο αιώνα, δίδασκαν σχεδόν αποκλειστικά Νομική, Θεολογία και τα Κλασικά κείμενα. Οι φυσικές επιστήμες – φυσική, αστρονομία, χημεία (οι οποίες τότε αποκαλούνταν Φυσική Φιλοσοφία) – εισήχθησαν στα πανεπιστημιακά προγράμματα σταδιακά μετά τον 16^ο αιώνα. Αλλά γιατί τα οικονομικά χρειάστηκαν δύο ή τρεις αιώνες παραπάνω; Επιπλέον, δεν είναι αλήθεια ότι όλοι οι πρόγονοί μας ήταν διανοητικοί νάνοι. Οι αρχαίοι Κινέζοι, Αιγύπτιοι και Έλληνες ήταν υπεύθυνοι για θαυμαστές τεχνολογικές προόδους και δημιούργησαν εκπληκτικά μνημεία. Το βάθος της φιλοσοφικής τους σκέψης ακόμη βασανίζει και διαμορφώνει τη σκέψη ορισμένων από τους σημαντικότερους σημερινούς στοχαστές. Όσον αφορά στη σύγχρονη μεταμεσαιωνική εποχή, από τον 14^ο αιώνα τουλάχιστον η φυσική, η χημεία, η βοτανολογία και τα μαθηματικά βρίσκονταν σε άνθηση. Όμως, τέσσερις αιώνες αργότερα η αυθεντική οικονομική σκέψη είχε μόλις ξεκινήσει. Γιατί ;

Πιστεύω ότι η σκέψη πάνω σε αυτήν την ερώτηση αποτελεί την καλύτερη εισαγωγή στα οικονομικά. Μας βοηθάει να συνειδητοποιήσουμε ότι το σημερινό σύνολο των οικονομικών εννοιών είναι ασυνήθιστα πρόσφατο. Με άλλα λόγια το περιεχόμενο των διδακτικών εγχειριδίων δεν βρίσκονταν πάντα εκεί περιμένοντάς σε για να το αφομοιώσεις. Αντίθετα τα οικονομικά υποδείγματα είναι πρόσφατες **επινοήσεις** [concoctions] οι οποίες είναι αδύνατο να κατανοηθούν ορθά χωρίς την πρότερη κατανόηση της διαδικασίας μέσω της οποίας δημιουργήθηκαν. Ας επιστρέψουμε λοιπόν στην ερώτησή μας: γιατί δεν υπήρχε μέχρι τόσο πρόσφατα επιστήμη των

οικονομικών; Δεν ενδιαφέρονταν οι Ρωμαίοι για την οικονομία τους; Δεν γνώριζαν οι κάτοικοι της Ελισαβετιανής Αγγλίας τη σπουδαιότητα της οικονομικής ισχύος; Δεν νοιαζόταν η αριστοκρατία του λεγόμενου Γαλλικού Παλαιού Καθεστώτος (προ της Γαλλικής Επανάστασης) για οικονομικά ζητήματα; Σίγουρα θα επιθυμούσαν περισσότερη δύναμη και μεγαλύτερο πλούτο. Γιατί λοιπόν δεν ανέπτυξαν μία συστηματική οικονομική προσέγγιση; Η απάντησή μου (και λέω «μου» γιατί δεν συμφωνούν όλοι με αυτήν) είναι ότι οι προηγούμενες κοινωνίες δεν χρειάζονταν τα οικονομικά. Ήταν σε θέση να κατανοήσουν τα φαινόμενα της κοινωνικής δύναμης και του πλούτου χωρίς να καταφεύγουν σε *εξειδικευμένες* οικονομικές αναλύσεις. Αντίθετα στις μέρες μας, είναι αδύνατο να πούμε κάτι που να είναι κατανοητό για την κατάσταση της κοινωνίας (π.χ. για την διανομή του εισοδήματος, των ευκαιριών και της δύναμης) χωρίς να εμπλακούμε σε ιδέες οι οποίες είναι κατεξοχήν οικονομικές.

Πώς είναι δυνατό μία τέτοια ανάγκη να μην υπήρχε σε προηγούμενες κοινωνίες; Ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Στον Μεσαίωνα, η επιτυχία των Ισπανών εμπόρων στις αγορές της Λατινικής Αμερικής μπορούσε να εξηγηθεί ικανοποιητικά μέσω της στρατιωτικής παρουσίας και της δύναμης των Ισπανών κατακτητών στην ήπειρο αυτή. Παρόμοια, οι επιτυχίες των Άγγλων και των Ολλανδών εμπόρων ήταν αναμενόμενες με δεδομένη την κυριαρχία του Αγγλικού και του Ολλανδικού Ναυτικού πάνω στους σπουδαιότερους θαλάσσιους δρόμους. Ας προσπαθήσουμε να αντιπαραβάλλουμε αυτές τις μορφές εξω-οικονομικών ερμηνειών με τις αναγκαίες οικονομικές έννοιες που απαιτούνται για να ερμηνεύσουμε σήμερα την εμπορική επιτυχία των Ιαπωνικών αυτοκινητοβιομηχανιών στις ΗΠΑ. Σε αντίθεση με τις Μεσαιωνικές επιτυχίες, οι σημερινοί εμπορικοί θρίαμβοι, καθώς και οι εμπορικές καταστροφές, πρέπει να εξηγηθούν σε όρους καθαρά *οικονομικών* εννοιών όπως η ανταγωνιστικότητα, τα κόστη παραγωγής, ο έλεγχος ποιότητας στα εργοστάσια, η καινοτομία κλπ.

Ας προχωρήσω τώρα σε έναν ακόμα πιο αμφισβητήσιμο ισχυρισμό. Όχι μόνο δεν υπήρχε ανάγκη για μία οικονομική θεωρία σε προηγούμενες κοινωνίες, αλλά, επιπλέον, οι κοινωνίες αυτές θα ήταν αδύνατο να αναπτύξουν το είδος των οικονομικών που περιέχεται στα σύγχρονα εγχειρίδια. Θυμήσου τον ορισμό των οικονομικών στο κουτί της σελίδας 1. Το οικονομικό εγχειρίδιο μιλάει για την

δημιουργία αγαθών με σκοπό την πώληση ή την ανταλλαγή τους. Αυτά τα αγαθά ονομάζονται εμπορεύματα. Και από τι αποτελούνται τα εμπορεύματα αυτά; Τα αναγκαία συστατικά για την παραγωγή τους είναι γνωστά ως *παραγωγικοί συντελεστές* και ανήκουν σε τρεις βασικές κατηγορίες: **Γη, Εργασία και Κεφάλαιο** (παρεμπιπτόντως, το τελευταίο δεν αναφέρεται στο χρήμα αυτό καθαυτό, αλλά στα εργαλεία και στα μηχανήματα που είναι απαραίτητα στην παραγωγική διαδικασία, με άλλα λόγια αναφέρεται σε μέσα παραγωγής τα οποία έχουν ήδη παραχθεί – θα επιστρέψω στο σημείο αυτό σύντομα). Για να παραγάγει εμπορεύματα, συνεχίζει το σύγχρονο εγχειρίδιο, μία επιχείρηση πρέπει να συνδυάσει κάποια ποσότητα γης (καθώς και τα ορυκτά, το πετρέλαιο κλπ, που βρίσκονται στο υπέδαφος) με ανθρώπινη εργασία και με μηχανήματα που έχουν παραχθεί νωρίτερα από άλλους ανθρώπους (κεφάλαιο). Αλλά που βρίσκει η επιχείρηση τους συντελεστές αυτούς; Στα επόμενα κεφάλαια το τυπικό οικονομικό εγχειρίδιο εξηγεί: τους βρίσκει στο μέρος εκείνο όπου ο καθένας μπορεί να αγοράσει οτιδήποτε, στην αγορά. Αυτό φαίνεται αρκετά λογικό σήμερα δεδομένης της εμπειρίας που έχουμε από τέτοιες αγορές. Για παράδειγμα, κτηματομεσιτικά γραφεία που πωλούν ή ενοικιάζουν γη, το τοπικό γραφείο απασχόλησης (ή οι αγγελίες για θέσεις εργασίας στις εφημερίδες) όπου προσφέρονται ή ζητούνται θέσεις εργασίας και η αρκετά ανεπτυγμένη αγορά για μηχανήματα, ηλεκτρονικούς υπολογιστές κλπ (δηλαδή, η αγορά κεφαλαιουχικών αγαθών).

Επομένως, η παραγωγική διαδικασία δημιουργεί εμπορεύματα που ζητούν οι καταναλωτές χρησιμοποιώντας άλλα εμπορεύματα τα οποία είναι αναγκαία για τις επιχειρήσεις (δηλαδή παραγωγικούς συντελεστές). Τόσο οι εκροές (αγαθά και υπηρεσίες) όσο και οι εισροές (παραγωγικοί συντελεστές) της παραγωγικής διαδικασίας είναι εμπορεύματα τα οποία αποτελούν αντικείμενο αγοραπωλησίας σε διάφορες αγορές (π.χ. η αγορά για μπανάνες, η αγορά γης, η αγορά εργασίας κλπ). Οπότε, τα οικονομικά ορίζονται ως η επιστήμη που μελετάει τον τρόπο με τον οποίον οι αγορές, ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού μεταξύ πολλών αγοραστών και πωλητών, κατανέμουν ορθολογικά όλα αυτά τα εμπορεύματα στο πλαίσιο μιας κοινωνίας η οποία πάντα επιζητεί περισσότερα. Με άλλα λόγια, τα οικονομικά ορίζονται από τα εγχειρίδια ως η επιστήμη της κατανομής των εμπορευμάτων κάτω από συνθήκες σπανιότητας.

Το πεδίο που σήμερα αποκαλούμε οικονομικά (σε αντίθεση με κάποιες σκόρπιες και ασύνδετες μεταξύ τους σκέψεις, όπως π.χ η κρισιμότητα των τιμών κλπ) προσπαθεί να **αποκρυπτογραφήσει** [disentangle] την παραπάνω διαδικασία. Να εξηγήσει τη λειτουργία κοινωνιών στις οποίες τόσο τα υλικά προϊόντα όσο και οι πρώτες ύλες (ανθρώπινες ή μη) που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή τους είναι εμπορεύματα, δηλαδή αγαθά τα οποία αποτελούν αντικείμενα ελεύθερης αγοραπωλησίας στις αγορές. *Αυτό ακριβώς είναι που δεν είχε καμία σημασία πριν από μερικούς αιώνες.* Εάν αυτό το συμπέρασμα σε ξαφνιάζει, σκέψου το εξής: η μέχρι τώρα περιγραφή του τι προσπαθούν τα οικονομικά να επιτύχουν θα ήταν αδιανόητη στην αρχαία Ελλάδα, στην αυτοκρατορική Ρώμη ή στη φεουδαρχική Γαλλία. Βεβαίως η παραγωγή και η ανταλλαγή υπάρχουν από την εμφάνιση στην γη του Homo sapiens και έτσι εύκολα ξεχνάμε πόσο διέφεραν οι προβιομηχανικές κοινωνίες από τη δική μας. Ας πάρουμε τους τρεις παραγωγικούς συντελεστές που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο: Γη, Εργασία και Κεφάλαιο. Ανέκαθεν υπήρχαν. Αλλά όχι με τη σημερινή τους μορφή, όχι ως καθαρά εμπορεύματα.

Ας ξεκινήσουμε με τη **Γη**. Φυσικά και υπήρχε γη στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Εάν θυμηθούμε όμως ότι ένα εμπόρευμα υπάρχει μόνο στο βαθμό που αποτελεί αντικείμενο αγοραπωλησίας, το εμπόρευμα γη δεν υπήρχε πάντοτε. Μέχρι πριν από μερικούς αιώνες δεν υπήρχε μια καθιερωμένη αγορά γης που θα προσδιόριζε τον ιδιοκτήτη του κάθε κομματιού γης, καθώς και την τιμή που θα έπρεπε κάποιος να πληρώσει για να το αποκτήσει. Στην αρχαιότητα, όταν οι ισχυροί ήθελαν περισσότερη γη, δεν έψαχναν κτηματομεσίτες. Απλά, σχημάτιζαν έναν στρατό από άτυχους υπηκόους, συχνά σκλάβους, και ξεκινούσαν έναν πόλεμο για να κατακτήσουν τη γη που ήθελαν. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, δεν υπήρχε καμία επείγουσα ανάγκη για μία οικονομική ανάλυση της γαιοκτησίας. Στο φεουδαρχικό σύστημα, η κατάσταση άλλαξε. Οι γαιοκτήμονες είχαν στην κατοχή τους τεράστιες εκτάσεις γης (μαζί με τους αγρότες που κατοικούσαν σε αυτές) και θεωρούσαν ντροπή την πώληση της κληρονομημένης γης. Τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα πάνω στη γη δίνονταν στους γαιοκτήμονες από τους βασιλιάδες και τις βασίλισσες ως ανταμοιβή για πολιτικές υπηρεσίες και παρά το ότι υπάρχουν εκτεταμένες αναφορές σε τιμές γης στα διάφορα μεσαιωνικά αρχεία, η λειτουργία τους δεν ήταν η ίδια με τη σημερινή (δηλαδή τη ρύθμιση της ζήτησης και της προσφοράς γης). Αντίθετα, ο

ρόλος τους ήταν να αντανakλούν τη δύναμη και την υψηλή πολιτική θέση των γαιοκτημόνων. Με λίγα λόγια, η γη δεν αποτελούσε εμπόρευμα με μία τιμή η οποία αντανakλούσε την επιθυμία και την δυνατότητα κάποιων για αγοράς γης και δεν συνδέονταν με την δυνατότητας της γης να δημιουργήσει κέρδος σε κάποια αγορά (π.χ. στην αγορά αγροτικών προϊόντων ή ακόμα και στην ίδια την αγορά γης). Μία κατανόηση της ιστορίας του πολέμου και των πολιτικών δολοπλοκιών θα ήταν πολύ πιο χρήσιμη για την ερμηνεία των μεταβιβάσεων γης και των τιμών από οποιαδήποτε οικονομική θεωρία.

Το ίδιο ισχύει και για τον παραγωγικό συντελεστή *εργασία*. Πάντοτε υπήρχε εργασία και μάλιστα σε τεράστιες ποσότητες. Οι πυραμίδες δεν θα είχαν χτιστεί χωρίς να χυθούν ποτάμια από ιδρώτα και αίμα από αμέτρητους Αιγύπτιους εργάτες. Και ενώ ο Πλάτωνας περνούσε την ώρα του εξερευνώντας τη διάκριση ανάμεσα στην αντιληπτή και στην ιδεατή πραγματικότητα, περικυκλωμένος, στην *Ακαδημία* του, από μαθητές που τον λάτρευαν και από ανταγωνιστές διανοούμενους, οι σκλάβοι και οι γυναίκες της Αθήνας έκαναν όλη τη δουλειά. Στη φεουδαρχία και με εξαίρεση τις αργόσχολες τάξεις, οι

Μια Ματιά στον προ-Βιομηχανικό Κόσμο

Ευρώπη, 1305 μ.Χ.: «Η συνολική ποσότητα αγαθών που εισήχθησαν στη Γαλλία σε έναν χρόνο μέσω του περάσματος του Saint Gothard (πάνω στην πρώτη κρεμαστή γέφυρα στην ιστορία) δε θα μπορούσε να γεμίσει ένα σύγχρονο τρένο. Η συνολική ποσότητα εμπορευμάτων που μεταφέρονταν από τον μεγάλο στόλο της Βενετίας δε θα γέμιζε ένα σημερινό εμπορικό πλοίο.»

16^{ος} αιώνας: «Οι Γερμανοί έμποροι έπρεπε να σταματούν κάθε 10 χιλιόμετρα για να πληρώσουν διόδια, το ύψος των οποίων καθορίζονταν έπειτα από έντονες διαπραγματεύσεις. Τα περισσότερα χωριά είχαν τα δικά τους νομίσματα και σε μία περιοχή με το μέγεθος του Λονδίνου υπήρχαν 112 διαφορετικές μονάδες μέτρησης μήκους. Επιπλέον, από τη Γαλλία μέχρι τη Ρωσία και από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι τη Σκωτία, δεν υπήρχε τίποτα που θα μπορούσαμε σήμερα να αποκαλέσουμε αγορά εργασίας ή γης.»

(Ιστορικά στοιχεία από το βιβλίο του Robert Heilbroner *Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου*)

Ευρωπαίοι χωρικοί δούλευαν σκληρότερα από τον καθένα μας στη σημερινή κοινωνία. Παρόλα αυτά, ο τρομερός μόχθος των σκλάβων, των χωρικών και των γυναικών δεν ήταν εμπόρευμα. Το προϊόν του ήταν, φυσικά, αντικείμενο απόλαυσης όσων επωφελούνταν από τον μόχθο αυτό (π.χ. των φιλοσόφων, των κυρίων, των ανδρών). Όμως όλη αυτή η προσπάθεια δεν ήταν κάτι που μπορούσε να αγοραστεί από κάποιον εργοδότη σε κάποια τιμή (π.χ. μισθό) που καθοριζόταν με βάση την παραγωγικότητά της και τη ζήτηση για το προϊόν της. Στη φεουδαρχική Ευρώπη για παράδειγμα, όσοι είχαν την ατυχία να γεννηθούν αγρότες δούλευαν σκληρά στα χνάρια των γονιών τους. Καλλιεργούσαν την ίδια γη από γενιά σε γενιά με την ελπίδα

ότι ο γαιοκτήμονας θα τους επέτρεπε να κρατήσουν ένα μέρος της σοδειάς που θα τους έφτανε για να περάσουν τον επόμενο χειμώνα. Η σύγχρονη οικονομική επιστήμη θα ήταν εντελώς άχρηστη αν προσπαθούσαμε να την χρησιμοποιήσουμε για να καταλάβουμε πόσο από την σοδειά τους επιτρέπεται να κρατήσουν. Γιατί; Επειδή το μοίρασμα της σοδειάς ανάμεσα στον κύριο και στους αγρότες ήταν ένα πολιτικό ζήτημα το οποίο εξαρτιόταν από τη σκληρότητα του κυρίου, καθώς και από το φόβο μιας πιθανής αγροτικής επανάστασης, το ρόλο του σερίφη, το βαθμό αλληλεγγύης μεταξύ των γαιοκτημόνων (και μεταξύ των αγροτών), τις σχέσεις ανάμεσα στο πολιτικό κέντρο (το Βασιλιά ή τη Βασίλισσα) και τις περιφερειακές δυνάμεις (γαιοκτήμονες ή ακόμα και Επίσκοποι), την απειλή της εισβολής στη χώρα ξένων στρατευμάτων κλπ. Αντιθέτως, εάν θέλουμε να εξηγήσουμε τους σημερινούς μισθούς της αγροτικής εργασίας στις ΗΠΑ, στη Γερμανία ή στην Ινδονησία, δεν μπορούμε να βασιστούμε σε καθαρά πολιτικές έννοιες. Πρέπει να θέσουμε ερωτήματα που αφορούν την τιμή των αγροτικών προϊόντων, την παραγωγικότητα των εργατών, τις εναλλακτικές εύκαιρες απασχόλησης των εργατών κλπ. Με λίγα λόγια, χρειαζόμαστε μία οικονομική προσέγγιση η οποία θα ήταν αδιανόητη σε μία φεουδαρχική κοινωνία όπου ο γαιοκτήμονας απλώς δέσμευε ένα κομμάτι της σοδειάς από τους αγρότες.

Ο τρίτος παραγωγικός συντελεστής των οικονομικών εγχειριδίων, το **Κεφάλαιο**, ήταν ακόμα στην παιδική του ηλικία. Κατ'αρχήν ας θυμηθούμε ότι, σε αντίθεση με τους λογιστές, όταν οι οικονομολόγοι λένε κεφάλαιο δεν εννοούν χρήμα. Αναφέρονται σε κάποιο εμπόρευμα (π.χ. ένα τρακτέρ) το οποίο έχει παραχθεί σε ένα προηγούμενο στάδιο για να χρησιμοποιηθεί σε κάποια

Δύο Ορισμοί του Κεφαλαίου: ένα Μέσο Παραγωγής ή ένα Ιδιοκτησιακό Δικαίωμα

Οι φοιτητές των οικονομικών μπορεί να μπερδευτούν από το γεγονός ότι ο όρος κεφάλαιο χρησιμοποιείται από τους οικονομολόγους με δύο διαφορετικές σημασίες: (α) Μηχανές, εργαλεία και γενικά κάθε παραγόμενο μέσο παραγωγής, (β) Το δικαίωμα στην ιδιοποίηση του εσόδου που απομένει αφού η γη (πρόσοδος) και η εργασία (μισθός) έχουν πληρωθεί. Οι δύο ορισμοί συνδέονται περισσότερο εάν υποθεθεί ότι αυτοί που κατέχουν τα εργαλεία, κατέχουν επίσης και το δικαίωμα ιδιοποίησης του πλεονάσματος (έσοδα μείον κόστος) που έχουν παράγει.

παραγωγική διαδικασία (π.χ. στο όργωμα ενός χωραφιού). Με δεδομένο τον ορισμό αυτό, ας συμφωνήσουμε ότι, όπως και η γη και η εργασία, το κεφάλαιο υπήρχε από την παλαιολιθική εποχή με τη μορφή εργαλείων κλπ., ακόμα και αν η παρουσία του στην παραγωγή ήταν απειροελάχιστη σε σύγκριση με τη σημερινή του σπουδαιότητα (βιομηχανικά ρομπότ, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, γραμμές παραγωγής κλπ.). Το

καίριο σημείο όμως είναι ότι στην πραγματικότητα το κεφάλαιο δεν υπήρχε ως εμπόρευμα. Στην αρχαιότητα παραγόταν κυρίως από σκλάβους για τους αφέντες τους. Στα φέουδα τα εργαλεία παράγονταν τοπικά από τεχνίτες οι οποίοι καταλάμβαναν μία θέση ανάμεσα στην αριστοκρατία και στους αγρότες. Ακόμα και όταν πωλούνταν στην αγορά της πόλης, αυτό δεν συνέβαινε ποτέ κάτω από ανταγωνιστικές συνθήκες, καθώς ο ανταγωνισμός ήταν αδύνατος είτε λόγω του ότι υπήρχε μόνο ένας παραγωγός σε κάθε επαρχία, είτε επειδή, όταν οι παραγωγοί ήταν περισσότεροι, συναποτελούσαν μία συντεχνία η οποία απαγόρευε απόλυτα κάθε ανταγωνισμό μεταξύ των μελών της. Επομένως, ήταν αδύνατο να δει κανείς τη αξιοποίηση του κεφαλαίου υπό το πρίσμα του σύγχρονου οικονομολόγου: ως ένα σπάνιο εμπόρευμα το οποίο κατανέμεται στις καλύτερες δυνατές χρήσεις του μέσω της ανταγωνιστικής αγοράς. Βλέπουμε λοιπόν και πάλι ότι η αντίληψη του οικονομικού εγχειριδίου για το κεφάλαιο δεν έχει καμία σχέση με τις συνθήκες εκείνης της εποχής.

Τέλος, οι αγορές και το εμπόριο δεν ήταν αυτό που είναι σήμερα. Όταν ο έμπορος έφθανε σε μία μεσαιωνική πόλη έφερνε μαζί του μπαχαρικά, είδη ένδυσης και κάποια αντικείμενα πολυτελείας. Το μέγεθός τους ήταν μικροσκοπικό ως ποσοστό των αγαθών που καταναλώνονταν στην περιοχή. (Ας λάβουμε υπ' όψη ότι εκείνη την εποχή όταν οι αγρότες και οι χωρικοί ήθελαν κάτι δεν έτρεχαν στα μαγαζιά για να το αγοράσουν, αλλά το έφτιαχναν μόνοι τους). Επίσης, δεν υπήρχε ανταγωνισμός, καθώς ήταν μάλλον απίθανο να υπάρχουν περισσότεροι από έναν έμποροι οι οποίοι να πουλάνε το ίδιο είδος αγαθού στο ίδιο χωριό. Και όπου υπήρχαν, οι αρχές (μαζί με τον ιερέα και τον τοπικού άρχοντα) εξασφάλιζαν ότι δεν θα προέκυπτε ανταγωνισμός τιμών μεταξύ τους. Στις μεγαλύτερες πόλεις, οι τεχνίτες και οι έμποροι άνηκαν σε συντεχνίες, σκοπός των οποίων – τουλάχιστον εν μέρει – ήταν να εμποδίσουν τον ανταγωνισμό κάθε φορά που η μείωση των τιμών έκανε την αποκρουστική εμφάνισή της. Σε μία εντυπωσιακή αντίθεση με τη σημερινή εποχή, ο ανταγωνισμός με σκοπό το κέρδος είχε εξαιρετικά κακή φήμη καθώς όλοι θεωρούσαν ότι αποσυντόνιζε το εμπόριο!

Το εξωτερικό εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, δεν διέφερε και πολύ. Η εμπορική επιτυχία ήταν συνάρτηση της δυνατότητας μεταφοράς αγαθών από το ένα μέρος του κόσμου στο άλλο: εξω-οικονομικών δηλαδή παραγόντων όπως οι δεξιότητες στη

ναυσιπλοΐα, η ναυτική δύναμη, ο έλεγχος των σημαντικών θαλάσσιων οδών κλπ. Και όπως συνέβαινε και στο εσωτερικό των Ευρωπαϊκών χωριών και πόλεων, ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ των εμπορών της θάλασσας ήταν αμελητέος. Όταν οι έμποροι τύχαινε να συγκρουστούν, το ζήτημα δεν λυνότανε (όπως στις σημερινές παγκοσμιοποιημένες αγορές) προς όφελος αυτού του οποίου τα εμπορεύματα είχαν παραχθεί με χαμηλότερο κόστος. Αντίθετα, οι συγκρούσεις λύνονταν με πολιτικά ή στρατιωτικά μέσα.

Συνοψίζοντας, με το εμπόριο περιορισμένο κυρίως στα αγαθά πολυτελείας (ένα ελάχιστο ποσοστό της συνολικής παραγωγής), με ιδιαίτερα μικρό οικονομικό ανταγωνισμό, με μη-εμπορευματοποιημένους παραγωγικούς συντελεστές, οι κοινωνίες αυτές μπορούσαν να κατανοηθούν ικανοποιητικά χωρίς κάποια οικονομική θεωρία. Ναι, περιείχαν αγορές. Αλλά δεν ήταν κοινωνίες της αγοράς. Οι καθαρά οικονομικές σχέσεις ήταν ενσωματωμένες σε κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις και σαν αποτέλεσμα δεν ήταν αρκετά ορατές για να οδηγήσουν τους στοχαστές των κοινωνιών αυτών στο να σκεφτούν σε όρους σύγχρονης οικονομικής θεωρίας. Επομένως, η συγκροτημένη οικονομική σκέψη δεν άργησε να ανθήσει λόγω της κατωτερότητας των διανοητών του παρελθόντος. Άργησε διότι υπήρχε ελάχιστος χώρος για αυτήν στις προ-βιομηχανικές κοινωνικές δομές. Έπρεπε να περιμένουμε μέχρι οι δομές αυτές να διαλυθούν από την καπιταλιστική βιομηχανική επανάσταση για να γίνει η οικονομική θεωρία δυνατή.

1.2 Η Γέννηση των Οικονομικών

1.2.1 Η Έλευση της Βιομηχανικής Επανάστασης

Εάν η γέννηση των οικονομικών έγινε δυνατή μόνο μέσω της βιομηχανικής επανάστασης, τι ήταν αυτό που οδήγησε στην επανάσταση αυτή; Πολλές γενιές ιστορικών έχουν προσπαθήσει να απαντήσουν σε αυτήν την σημαντική ερώτηση. Ως αποτέλεσμα, οποιαδήποτε σύντομη, οριστική απάντηση θεωρείται υπερβολικά απλουστευτική και απορρίπτεται από τους ιστορικούς. Παρ' όλα αυτά, χωρίς τις βασικές έστω γραμμές μιας απάντησης, η κατανόηση της σταδιακής εμφάνισης μιας

ζήτησης για οικονομικές εξηγήσεις θα ήταν αδύνατη.

Τι ήταν αυτό που τάραξε την ηρεμία της προβιομηχανικής Ευρώπης; Τι προκάλεσε τον μετασχηματισμό οικονομιών με αγορές, σε οικονομίες της αγοράς; Μία διαδεδομένη ιστορική απάντηση είναι γνωστή ως εμπορευματοποίηση. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η αναστάτωση που οδήγησε στην κατάρρευση του φεουδαρχικού συστήματος και στην γέννηση του καπιταλισμού προκλήθηκε από την ανάπτυξη των διεθνών εμπορικών δικτύων λόγω των βελτιώσεων που έλαβαν χώρα στους τομείς της ναυτιλίας και της ναυπηγικής. Καθώς οι Ισπανοί, οι Ολλανδοί, οι Βρετανοί και οι Πορτογάλοι έμποροι άρχισαν να ανταλλάσσουν μαλλί για Κινέζικο μετάξι, μετάξι για Ιαπωνικά σπαθιά, σπαθιά για μπαχαρικά και μπαχαρικά για ακόμα περισσότερο μαλλί, ορισμένα εμπορεύματα καθιερώθηκαν ως διεθνή νομίσματα, ενώ όσοι συμμετείχαν στο εμπόριό τους ευημερούσαν. Οι αυξανόμενες περιουσίες τους αντιπροσώπευαν ένα εντελώς διαφορετικό είδος πλούτου σε σχέση με αυτές των παραδοσιακών Ευρωπαίων αριστοκρατών οι οποίοι χρωστούσαν την ευημερία τους στην σκληρή δουλειά των δικών τους ανθρώπων. Η αναδυόμενη εμπορική τάξη δεν πλούτισε από την ιδιοποίηση του προϊόντος των αγροτών, αλλά μέσω μιας διαδικασίας που οι οικονομολόγοι αποκαλούν *αρμπιτράζ* και η οποία συνίσταται στην αγορά εμπορευμάτων σε χαμηλές τιμές και στην μεταπώλησή τους σε κάποια άλλη αγορά όπου οι επικρατούσες τιμές είναι σημαντικά υψηλότερες.

Σε αντίθεση με την αριστοκρατία της γης, για την οποία το δικαίωμα στον πλούτο ήταν απλά και μόνο κληρονομικής φύσεως, ο πλουτισμός των εμπόρων βασιζόταν σε έξυπνες και παράτολμες κινήσεις οι οποίες συχνά περιελάμβαναν τον κίνδυνο πώλησης πολύτιμων αγαθών (φυσικά σε τρομερά υψηλές τιμές) σε χώρες που βρίσκονταν υπό καθεστώς στρατιωτικής πολιορκίας, καθώς και τη διενέργεια λαθρεμπορίου κάτω από τη μύτη **σκληρών** [belligerent] αποικιακών ηγετών στην Ινδία και στην Νοτιοανατολική Ασία. Στο τέλος του ταξιδιού τους, οι έμποροι επέστρεφαν στην πατρίδα τους (εάν κατάφερναν να επιστρέψουν) έχοντας αποκτήσει οικονομική δύναμη, αλλά όχι με τον συμβατικό τρόπο, όχι δηλαδή επειδή είχαν γεννηθεί στην γαιοκτητική αριστοκρατία.

Δυστυχώς, το εμπόριο αγαθών δεν ήταν το μοναδικό είδος εμπορίου που ανθούσε.

Καθώς τα προϊόντα που είχαν μόλις πρόσφατα καθιερωθεί ως αντικείμενα διεθνούς εμπορίου αποκτούσαν φήμη και σπουδαιότητα (πολύ απλά επειδή δημιουργούσαν πλούτο για όσους τα εμπορεύονταν), ένα νέο, φρικτό είδος εμπορίου θα ερχόταν αναπόφευκτα στην επιφάνεια: το εμπόριο ανθρώπων, δηλαδή το εμπόριο παραγωγικής δύναμης αναγκαίας για την παραγωγή αυτών των προϊόντων. Χώρες και περιοχές που είχαν απαλλοτριωθεί μέσω της Δυτικής στρατιωτικής βίας εναντίον των ιθαγενών πληθυσμών (π.χ. η Τζαμάικα καθώς και άλλες περιοχές στο «Νέο Κόσμο») σε συνδυασμό με την εργασία δούλων οι οποίοι εισάγονταν κυρίως από την Αφρική, παράγουν προϊόντα τα οποία στη συνέχεια εισέρχονταν στο διεθνές εμπορικό κύκλωμα. Η διαδικασία αυτή κατέληγε στη δημιουργία ακόμα περισσότερου πλούτου για τους επιχειρηματίες που συμμετείχαν στο κύκλωμα αυτό.

Κάποια στιγμή οι Βρετανοί γαιοκτήμονες κατάλαβαν ότι η θέση τους στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας βρίσκονταν σε κίνδυνο. Έπρεπε να εξασφαλίσουν ξανά τη θέση τους αυτή. Και εφ' όσον δεν μπορούσαν να σταματήσουν τους εμπόρους, έπρεπε να γίνουν έμποροι οι ίδιοι. Πώς το έκαναν αυτό; Για παράδειγμα, ένα από τα πιο σημαντικά εμπορεύματα ήταν το μαλλί. Ο γαιοκτήμονας, κοιτάζοντας από το παράθυρο της έπαυλής του, θα έβλεπε δουλοπάροικους οι οποίοι για γενιές ολόκληρες δούλευαν τη γη του παράγοντας ελάχιστο σιτάρι, μερικές πατάτες και λίγο καλαμπόκι. Μάλλον άχρηστα προϊόντα τα οποία κανένας έμπορος που σεβόταν τον εαυτό του δεν θα αγόραζε. Δεν θα μπορούσε όμως να ξεφορτωθεί όλους αυτούς τους αγρότες που καταλάμβαναν τόσο πολύ χώρο και να τους αντικαταστήσει με ωραία, χοντρά πρόβατα; Έτσι θα μπορούσε να παράγει μεγάλες ποσότητες αστραφτερού μαλλιού για το οποίο θα έβρισκε πολλούς πρόθυμους αγοραστές. Εκατοντάδες γαιοκτήμονες στην Αγγλία και στη Σκωτία προχώρησαν σε αυτήν ακριβώς την κίνηση. Στο μεταξύ, η αξία της γης τους συνδέθηκε στενά με την αξία του μαλλιού που παράγονταν σε αυτήν. Σιγά σιγά, η γη έγινε κάτι παραπάνω από ένα απλό κληροδότημα. Έγινε ένα οικονομικό περιουσιακό στοιχείο του οποίου η αξία διακυμαινότανε μαζί με την τιμή του εμπορεύματος (μαλλί) που αυτό παρήγαγε.

Αυτή η ιστορική αλλαγή στη ροή των γεγονότων μετασχημάτισε αυτόματα σε εμπόρευμα όχι μόνο τη γη, αλλά και την εργασία. Σε ένα σχετικά μικρό χρονικό διάστημα, χιλιάδες ανυποψίαστοι αγρότες βρέθηκαν στους λασπωμένους δρόμους.

Δεν είχαν ιδέα τι ήταν αυτό που τους χτύπησε. Μετά από πολλές γενιές διαμονής στη γη που θεωρούσαν δική τους (με την έννοια της παράδοσης και όχι μέσω τίτλων ιδιοκτησίας) δεν είχαν πλέον που να πάνε. Η ανέχεια, τους οδήγησε στη γέννηση ενός φαινομένου που κρατάει μέχρι τις μέρες μας: την αστικοποίηση. Ερώτηση: Πού πας αφού σε έδιωξαν από την ύπαιθρο; Απάντηση: Στο πιο κοντινό χωριό για να ζητιανέψεις. Έτσι τα χωριά της Βρετανίας έγιναν κωμοπόλεις και αυτές με τη σειρά τους έγιναν πόλεις. Ενώ κατά τη διάρκεια της πρώιμης φάσης της φεουδαρχίας η εργασία των αγροτών ήταν απλά δουλειά η οποία παρήγαγε μία σοδειά ένα μέρος της οποίας κρατούσαν οι ίδιοι (αλλά όχι εμπόρευμα το οποίο ήταν αντικείμενο αγοραπωλησίας), τώρα που βρέθηκαν χωρίς πρόσβαση στη γη ήταν αναγκασμένοι για πρώτη φορά να προσπαθήσουν να πουλήσουν την εργασία τους. Φαντάσου τη σκηνή όπου κάποιος εκδιωγμένος αγρότης χτυπούσε κάποια πόρτα και έλεγε: «Δώστε μου λίγο φαγητό, θα κάνω όποια δουλειά μου αναθέσετε», μία προσπάθεια να πουλήσει την εργασία σαν οποιαδήποτε άλλο εμπόρευμα. Εν τω μεταξύ, όσοι αγρότες παρέμειναν στην ύπαιθρο ήταν όλο και περισσότερο αναγκασμένοι να εισέλθουν στην πρόσφατα διαμορφωμένη αγορά γης. Πώς; Μέσω της απαίτησης να πληρώνουν ενοίκιο στον γαιοκτήμονα. Αυτή η αγοραία σχέση τους με τον γαιοκτήμονα, τους οδήγησε άμεσα στην εξάρτηση από μία άλλη αγορά: την αγορά αγροτικών προϊόντων στην οποία έπρεπε να πιάσουν μια καλή τιμή για τα προϊόντα τους για να μπορέσουν να πληρώσουν το ενοίκιο στον γαιοκτήμονα. Σε μια και μόνο στιγμή, τα αγροτικά προϊόντα, η γη στην οποία παράγονταν, αλλά και οι αγρότες που τα παρήγαγαν (τόσο αυτοί που περιπλανιόντουσαν στους δρόμους όσο και αυτοί που τους επιτράπηκε να παραμείνουν) μετατράπηκαν σε *εμπορεύματα*.

Συνοψίζοντας, η θεώρηση της *εμπορευματοποίησης* έχει δώσει έμφαση σε τρεις συσχετιζόμενες εξελίξεις. Στην εισροή εμπορικού πλούτου από τους νέους κόσμους, στον μετασχηματισμό των αγροτών σε παραγωγούς εμπορευμάτων (και όχι απλά αγαθών) και στο σχηματισμό μιας ομάδας εξαθλιωμένων πρώην αγροτών οι οποίοι βρέθηκαν για πρώτη φορά χωρίς πρόσβαση σε γη ή εργαλεία (χωρίς δηλαδή τη δυνατότητα να παράγουν για να ζήσουν) και οι οποίοι ήταν επομένως αναγκασμένοι να πουλήσουν ένα ολοκαίνουριο *εμπόρευμα* το οποίο λέγεται «εργασία». Εστιάζοντας στον πρώτο και στον τελευταίο κρίκο αυτής της ερμηνευτικής αλυσίδας, βλέπουμε ότι το διευρυμένο εξωτερικό εμπόριο οδήγησε στον μετασχηματισμό της αγροτικής

εργασίας σε έναν εμπορευματοποιημένο παραγωγικό συντελεστή. Από τη μία έχουμε συσσωρευμένα χρηματικά κεφάλαια στο Σίτι του Λονδίνου (κυρίως ως αποτέλεσμα του διεθνούς εμπορίου και της δουλοκτητικής παραγωγής στις αποικίες) και από την άλλη έχουμε μεγάλες συγκεντρώσεις, σε μικρές περιοχές της Αγγλίας και της Σκωτίας, απεγνωσμένων ανθρώπων που προσπαθούσαν να πουλήσουν την εργασία τους. Πρόσθεσε σε αυτό το μείγμα και μια ατμομηχανή και ποιο είναι το αποτέλεσμα; Ένα εργοστάσιο.

Αυτό που η τελευταία πρόταση υπονοεί είναι ένας πολύ σοβαρός ισχυρισμός. Εάν ο Τζέιμς Βαττ, ο Σκωτσέζος εφευρέτης της ατμομηχανής, είχε ζήσει και κατασκευάσει τη μηχανή του λίγους αιώνες νωρίτερα, η εφεύρεσή του θα μπορούσε κάλλιστα να είχε περάσει απαρατήρητη. Θα κατέληγε πιθανότατα στο παλάτι κάποιου πρίγκιπα ο οποίος θα τη χρησιμοποιούσε ως ένα περίεργο έκθεμα για να διασκεδάζει τους καλεσμένους του. Εισερχόμενη όμως στο σκηνικό που περιγράψαμε στις προηγούμενες παραγράφους, η ατμομηχανή είχε έναν σημαντικό ρόλο στην αλλαγή του ρου της ιστορίας. Αυτή, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη φυσική εξέλιξη, συμβολίζει τις μνημειώδεις αλλαγές που κατέστρεψαν την ηρεμία των μεσαιωνικών χρόνων και που διέλυσαν μια για πάντα τις φεουδαρχικές κοινωνικές σχέσεις.

Αν και οι περισσότεροι ιστορικοί αποδέχονται αρκετές πτυχές της παραπάνω θεώρησης, υπάρχουν κάποιοι που πιστεύουν ότι η αποσύνθεση του φεουδαρχικού συστήματος δεν μπορεί να εξηγηθεί απλά και μόνο μέσω της εντατικοποίησης του διεθνούς εμπορίου. Θεωρούν μη ικανοποιητικό το να θέσει κανείς όλο το βάρος της εξήγησης της κατάρρευσης της φεουδαρχίας πάνω σε εξωτερικούς παράγοντες, σε εξελίξεις που έλαβαν χώρα έξω από τη φεουδαρχική Ευρώπη. Πιστεύουν αντιθέτως ότι τα πρωταρχικά αίτια βρίσκονται στις κοινωνικές σχέσεις εντός της Ευρώπης και ειδικότερα στο εσωτερικό της Βρετανίας. Η ανάπτυξη αξιόπιστων μορφών χρήματος (και χρηματοπιστωτικών θεσμών) και η, ακόμα μεγαλύτερης σπουδαιότητας, ωρίμανση του εμπορίου στις αγορές των πόλεων ήταν εξίσου σημαντικές εξελίξεις με την αύξηση στον όγκο του διεθνούς εμπορίου. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η γέννηση των κοινωνιών της αγοράς προκύπτει από τη σταδιακή απελευθέρωση του τοπικού εμπορίου, μέσω απλών και όχι πολυτελών εμπορευμάτων, από τα δεσμά των φεουδαρχικών ρυθμίσεων.

Όμως, υπάρχουν ιστορικοί οι οποίοι αντιδρούν τόσο στην θεώρηση που επικεντρώνεται στην επιρροή του διεθνούς εμπορίου όσο και σε αυτήν που βλέπει την βιομηχανική επανάσταση ως το αποτέλεσμα της απελευθέρωσης των τοπικών αγορών. Οι ιστορικοί αυτοί ισχυρίζονται ότι οι θεωρήσεις αυτές παίρνουν ως δεδομένο αυτό που προσπαθούν να εξηγήσουν. Υποθέτουν δηλαδή εξ' αρχής ότι ο καπιταλισμός ήδη υπήρχε, τουλάχιστον σε κάποια εμβρυακή μορφή, περιμένοντας κάποια εξωτερική ή εσωτερική επίδραση για να τον απελευθερώσει. Είναι ως εάν η οικονομική λογική η οποία κυριάρχησε με την ανάδυση των κοινωνιών της αγοράς να υπήρχε ανέκαθεν, ακόμα και πριν τη δημιουργία τέτοιων κοινωνιών, και απλά να περίμενε την ευκαιρία να βγει στην επιφάνεια. Το επιχείρημα των ιστορικών που αρνούνται τέτοιου είδους ερμηνείες είναι ότι εάν τα πράγματα ήταν έτσι, θα έπρεπε να προσπαθούμε να εξηγήσουμε γιατί ο καπιταλισμός άργησε τόσο πολύ να εμφανιστεί και όχι γιατί η φεουδαρχία κατέρρευσε. Προσθέτουν ακόμα ότι καμία από τις δύο παραπάνω θεωρήσεις για την εμφάνιση των κοινωνιών της αγοράς δεν μπορεί να εξηγήσει γιατί αυτό συνέβη στη Βρετανία (και διαδόθηκε γρήγορα στην υπόλοιπη Ευρώπη) αντί για την εξίσου εμπορικά ανεπτυγμένη Ανατολή.

Μία εναλλακτική ερμηνεία της γέννησης των κοινωνιών της αγοράς η οποία (α) δεν προϋποθέτει ότι η λογική τους υπήρχε ανέκαθεν σε εμβρυακή μορφή και (β) εξηγεί το ότι η φεουδαρχία κατέρρευσε πρώτα στη Βρετανία, ξεκινάει εστιάζοντας στην εξέλιξη της γαιοκτησίας στη Βρετανία. Σε σύγκριση με τα περισσότερα μέρη του κόσμου, η γαιοκτησία στην Αγγλία και στη Σκωτία ήταν ιδιαίτερα συγκεντρωμένη (λίγοι γαιοκτήμονες κατείχαν τεράστια τμήματα των Βρετανικών νησιών). Με την κατοχή τόσο μεγάλων εκτάσεων, ήταν δύσκολο για αυτούς να συλλέγουν (όπως έκαναν οι Γάλλοι ομόλογοί τους) ένα τμήμα από τις διαφορετικές σοδειές των αγροτών, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σε αυξανόμενο βαθμό να χρεώνουν πρόσοδο στους αγρότες (μία χρέωση, το ύψος της οποίας ήταν ανεξάρτητο από το μέγεθος της σοδειάς). Με τον τρόπο αυτό μετέτρεψαν τους αγρότες σε ενοικιαστές γης οι οποίοι είχαν ένα άμεσο κίνητρο να αυξήσουν την παραγωγή, να μειώσουν το κόστος και να πωλούν τα προϊόντα τους σε μία καλή τιμή στην τοπική αγορά έτσι ώστε να μπορούν να πληρώσουν την πρόσοδο. Άμεσα, οι αγρότες αναγκάστηκαν να εισέλθουν στην αγορά ψάχνοντας για καταναλωτές, ενώ ταυτόχρονα η γη μετατράπηκε σε εμπόρευμα, η αξία του οποίου ήταν ουσιαστικά συνδεδεμένη με το

ύψος της προσόδου (το οποίο με τη σειρά του συνδεότανε με την τιμή της σοδειάς). Αυτός είναι ο πρώτος λόγος που εξηγεί την εμφάνιση της πρώτης κοινωνίας της αγοράς στη Βρετανία. Ο δεύτερος λόγος είναι πολιτικός: οι Βρετανοί γαιοκτήμονες είχαν αποστρατιωτικοποιηθεί νωρίτερα από κάθε άλλη αριστοκρατία. Επιπλέον, το Αγγλικό κράτος ήταν ιδιαίτερα συγκεντρωτικό και ανησυχούσε για την δύναμη των τοπικών αρχόντων. Επομένως, η κυρίαρχη τάξη των Βρετανικών νησιών άρχισε να εξαρτάται σε αυξανόμενο βαθμό από τη χρέωση προσόδου, αντί της επιβολής και του καταναγκασμού, ως μέσο πλουτισμού. Χρησιμοποίησαν ως όπλο όχι τις πανοπλίες του στρατού τους, αλλά καθαρά οικονομικά εργαλεία. Και καθώς η πρόσοδος αυξανόταν, όλο και λιγότεροι αγρότες ήταν σε θέση να την πληρώσουν. Όσοι δεν πετάχτηκαν έξω για να κάνουν χώρο για τα πρόβατα, μετατράπηκαν σε μισθωτούς εργάτες οι οποίοι απασχολούνταν από τους ενοικιαστές. Με τον τρόπο αυτό, μία ολοκαίνουρια οικονομική αλυσίδα δημιουργήθηκε: οι υψηλότερες απαιτήσεις των αρχόντων για πρόσοδο ασκούσαν πίεση στους ενοικιαστές (α) να μειώσουν τα κόστη και να εισέλθουν στις τοπικές αγορές προς αναζήτησιν πελατών και (β) να αυξήσουν την παραγωγικότητα και να μειώσουν την αμοιβή της μισθωτής εργασίας. Μέχρι να μεταμορφωθούν οι χωρικοί που είχαν καταφύγει στις πόλεις σε έναν στρατό βιομηχανικών εργατών που απασχολούνταν στα εργοστάσια, οι αυξήσεις στην παραγωγικότητα των εργαζομένων στον αγροτικό τομέα είχαν κάνει δυνατή τη διατήρηση ενός μεγάλου και αυξανόμενου μη αγροτικού πληθυσμού.

Περίληπτικά, σύμφωνα με την παραπάνω θεώρηση, ο υψηλός βαθμός συγκέντρωσης της Βρετανικής αγροτικής γης, καθώς και η συγκεντροποίηση της πολιτικής δύναμης στο Λονδίνο, δημιούργησαν ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο τόσο οι γαιοκτήμονες όσο και οι ενοικιαστές της γης άρχισαν να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό για την επιβίωσή τους από την επιτυχία στην αγορά. Στη Γαλλία, όπου οι πρόσοδοι ήταν εικονικά δικαιώματα και οι γαιοκτήμονες συνέχιζαν να βασίζονται στην καταναγκαστική ιδιοποίηση της σοδειάς των χωρικών, δεν υπήρχε καμία τέτοια εξάρτηση από την αγορά. Αν σε αυτό προσθέσουμε τις συνέπειες της Βρετανικής κυριαρχίας στις σημαντικότερες θαλάσσιες οδούς καθώς και στους ποταμούς πλούτου που παράγονταν από τους Αφρικανούς σκλάβους στην Καραϊβική, έχουμε μία λογική ερμηνεία της Βρετανίας ως γενέθλιου τόπου της πρώτης πραγματικά καπιταλιστικής κοινωνίας. Υπάρχει λοιπόν ακόμα απορία ως προς το γιατί τα οικονομικά γεννήθηκαν ως ξεχωριστό πεδίο στη Βρετανία;

Τέτοιου είδους ιστορικές εξελίξεις οδήγησαν στο χτίσιμο των γεμάτων νέφος βιομηχανικών πόλεων του Μάντσεστερ και του Μπέρμινγχαμ στην Αγγλία, και της Γλασκώβης στη Σκωτία. Φυσικά, η ιστορία είναι πολύ πιο περίπλοκη και πολύ λιγότερο ομαλή από κάθε απλοϊκή αφήγηση. Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό δεν ήταν πουθενά τόσο ιδεατή όσο η παραπάνω εξήγηση την κάνει να φαίνεται. Κατ'αρχήν, τα εργοστάσια τα οποία απορρόφησαν τους εκδιωγμένους χωρικούς χτίστηκαν περίπου έναν αιώνα μετά την εκδίωξή τους. Τι έκαναν αυτοί οι άνθρωποι στο ενδιάμεσο διάστημα; Λιμοκτονούσαν, ζητιάνευαν, πολλοί από αυτούς πέθαναν από μη φυσικά αίτια (εκτός και

εάν ο λιμός θεωρείται φυσικό αίτιο).

Εντούτοις, τα εργοστάσια τελικά εμφανίστηκαν και σταδιακά, αν και ποτέ ολοκληρωτικά, η μόλις δημιουργημένη εργατική τάξη πέρασε τις πύλες τους. Οι μισθοί και οι συνθήκες εργασίας ήταν χειρότεροι από οτιδήποτε μπορεί να επινοήσει μία ταινία τρόμου. Όμως, η βιομηχανική κοινωνία είχε εμφανιστεί.

Με την εμφάνισή της, μία θεμελιώδης μεταφορά δύναμης έλαβε χώρα. Το κέντρο βαρύτητας της οικονομικής

δύναμης άρχισε να απομακρύνεται από αυτούς που κατείχαν πολιτική δύναμη, δηλαδή την αριστοκρατία, τους γαιοκτήμονες, τους Επισκόπους κλπ. Ενώ παλαιότερα όλη η ισχύς ήταν ταυτόχρονα οικονομική και πολιτική (καθώς προερχόταν αποκλειστικά από τη γαιοκτησία), ο καπιταλισμός άλλαξε τα πάντα. Η οικονομική δύναμη μεταφέρθηκε σταδιακά στους εμπόρους και στη συνέχεια σε όσους διεύθυναν εργοστάσια, δηλαδή σε ανθρώπους σχετικά χαμηλής κοινωνικής θέσης οι οποίοι έως τότε απολάμβαναν ελάχιστη, αν όχι μηδενική, πολιτική δύναμη. Ανθρώπους τους οποίους ο Βασιλιάς και οι Λόρδοι έβλεπαν υποτιμητικά και με απέχθεια, θεωρώντας τους «ανθρώπους δίχως ανατροφή» οι οποίοι πλούτιζαν μέσω της απόλαυσης που έβρισκαν σε ανάξιες ενασχολήσεις όπως ο ανταγωνισμός και η δημιουργία κέρδους. Αυτό που πυροδοτούσε περισσότερο απ'όλα την οργή των αριστοκρατών ήταν ίσως

Επιχειρηματική Ηθική

Ο Robert Heilbroner αναφέρεται στο βιβλίο του *Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου* σε ένα άρθρο του 1828 (περίπου) της εφημερίδας *The Lion*. Το άρθρο αναφερόταν στον Robert Blincoe, ένα από τα ογδόντα φτωχά παιδιά που στάλθηκαν σε ένα εργοστάσιο στο Lowdham. Η παραγωγικότητα διατηρούνταν υψηλή μέσω της συνεχούς μαστίγωσης, μέρα νύχτα, δεκάχρονων αγοριών και κοριτσιών. Σε ένα άλλο εργοστάσιο όπου στάλθηκαν αργότερα, έπρεπε να παλέψουν με γουρούνια για την τροφή τους. Η σεξουαλική κακοποίηση και η σωματική βία ήταν επίσης καθημερινά φαινόμενα. Ο Robert περνούσε τους χειμώνες σχεδόν γυμνός και έχασε τα δόντια του. Αν και τέτοιες περιπτώσεις ήταν μάλλον η εξαίρεση παρά ο κανόνας, η δεκατετράωρη καθημερινή εργασία παιδιών από 8 έως 10 ετών ήταν κάτι το δεδομένο.

το γεγονός ότι αυτοί οι μη ανάξιοι κερδοσκόποι έβγαζαν πάρα πολλά λεφτά. Και εφ'όσον το χρήμα μπορούσε να αγοράσει δύναμη, η πολιτική ισχύς της αριστοκρατίας γινόταν αντικείμενο σφετερισμού από την ανεξάρτητη άνοδο της οικονομικής, καπιταλιστικής δύναμης.

Η ανάδυση της οικονομικής δύναμης ως κάτι ξεχωριστό και διαφορετικό από την πολιτική δύναμη άσκησε μία ισχυρή επίδραση όχι μόνο στην αριστοκρατία και στον απλό λαό, αλλά και στη διανόηση. Για πρώτη φορά, οι παραδοσιακές αναλύσεις των κοινωνικών φαινομένων (οι οποίες βασίζονταν σε δοκίμια περί πολιτικής δύναμης, π.χ. περί των πράξεων ή των προσπαθειών των ανθρώπων του βασιλιά) είχαν καταστεί άχρηστες. Οι διανοούμενοι δεν είχαν ιδέα γιατί η γαλήνη της ζωής στην ύπαιθρο είχε διακοπεί τόσο ξαφνικά, γιατί ολόκληρες κοινότητες είχαν καταστραφεί, ποια ήταν η προέλευση του εργοστασίου και των προβλημάτων που αυτό συνεπαγόταν κλπ. Ο λόγος για τον οποίον δεν μπορούσαν να κατανοήσουν τα παραπάνω φαινόμενα είναι ότι όλα αυτά οφείλονταν σε έναν νέο τυφώνα που σάρωνε τα πάντα στο πέρασμά του και ο οποίος εμφανιζόταν για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας. Όμως η ανάγκη για εξήγηση ήταν απολύτως επείγουσα. Η κοινωνία βασανιζόταν από μία σειρά βίαιων σπασμών. Οι άνθρωποι απαιτούσαν να μάθουν το γιατί. Ήθελαν να κατανοήσουν γιατί αμέτρητοι πρώην αγρότες λιμοκτονούσαν χωρίς να φταίνε οι ίδιοι για την κατάστασή τους, γιατί οι εργοστασιακοί εργάτες αναγκάζονταν να δουλεύουν μέχρι εξαντλήσεως, γιατί αβοήθητοι άνθρωποι προσπαθούσαν απεγνωσμένα να πουλήσουν οτιδήποτε, από σεξουαλικές χάρες μέχρι την εργατική τους δύναμη. Ήθελαν να καταλάβουν με την ελπίδα ότι έτσι θα μπορούσαν να βρουν μία θεραπεία. Επίσκοποι, πρίγκιπες και φιλόανθρωποι με αγνές προθέσεις απελπίστηκαν. Οι πρώτοι δύο επειδή είχαν χάσει κάθε επιρροή, ενώ οι τελευταίοι λόγω της απόλυτης αδυναμίας τους μπροστά στην αυξανόμενη δυστυχία.

Το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό αυτών των εξελίξεων για εκείνους που προσπαθούσαν να τις κατανοήσουν ήταν ίσως ότι κανένας δεν μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνος. Μία υποθετική δημοσκόπηση κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, θα έβγαζε σχεδόν σίγουρα την ακόλουθη ετυμηγορία από την πλευρά των πολιτών: «Δεν θέλουμε την αλλαγή. Δεν θέλουμε τη βιομηχανική επανάσταση». Η κατάσταση δεν ήταν ως εάν ο Βασιλιάς ή κάποιο άλλο άτομο να είχε αποφασίσει να γίνουν αλλαγές

οι οποίες οδηγούσαν σε τεράστια αναταραχή και δυστυχία. Στην πραγματικότητα, ο Βασιλιάς ήταν εξίσου έκπληκτος και τρομοκρατημένος από τις αλλαγές αυτές όπως και κάθε άλλος. Η αλλαγή στην κατανομή της οικονομικής δύναμης σήμαινε ότι άτομα χαμηλής κοινωνικής θέσης είχαν τώρα την οικονομική δυνατότητα να σχηματίσουν δικό τους στρατό τον οποίον θα μπορούσαν να στρέψουν εναντίον όσων κατείχαν πολιτική δύναμη. (Και κάποιοι το έκαναν, με αποτέλεσμα αρκετά βασιλικά κεφάλια να διαχωριστούν από τους βασιλικούς τους ώμους!) Κανένας δεν μπορούσε να ρίξει την ευθύνη σε κανέναν. Η ιστορία κινούταν με μυστηριώδη τρόπο, αδιαφορώντας για τις επιθυμίες τόσο των κυριάρχων όσο και των υπηκόων τους. Ήταν ως εάν να υπήρχαν κρυμμένες, σκοτεινές δυνάμεις οι οποίες δρούσαν πίσω από τις πλάτες των ανθρώπων και άλλαζαν τη ζωή σε σχέση με το πώς αυτή ήταν γνωστή μέχρι τότε. Κάποια άλλη ερμηνεία έγινε οδυνηρά αναγκαία: η οικονομική θεωρία.

1.2.2 Ο ηθικός φιλόσοφος: Άνταμ Σμιθ

Παραδείγματα Ακούσιων Συνεπειών

(α) Αρνητικές Συνέπειες: Βρίσκεσαι σε μία συναυλία. Όλοι θέλουν να βλέπουν καλύτερα τη σκηνή. Οπότε όλοι σηκώνονται όρθιοι. Το αποτέλεσμα είναι ότι όλοι βλέπουν τόσο καλά όσο έβλεπαν ήδη, αλλά τώρα νιώθουν λιγότερο άνετα.

(β) Θετικές Συνέπειες: Οι αρχηγοί της Μαφίας μάχονται μεταξύ τους επειδή ο κάθε ένας θέλει να αποκτήσει τον απόλυτο έλεγχο της οργάνωσης. Όμως, ένα πιθανό (και οπωσδήποτε ακούσιο) αποτέλεσμα των προθέσεών τους είναι να εξολοθρευτούν όλοι οι πιθανοί Νονοί.

Ο Άνταμ Σμιθ έλπιζε ότι ο καπιταλισμός (και η ελεύθερη αγορά) θα προωθούσε μία ποικιλία θετικών κοινωνικών αποτελεσμάτων, τα οποία όμως θα ήταν ακούσια από την πλευρά των καπιταλιστών.

Ο Άνταμ Σμιθ ήταν ο πρώτος που προσπάθησε να ικανοποιήσει ολοκληρωτικά την ανάγκη αυτή. Καθηγητής της Ηθικής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, ο Σμιθ, αντί να δει όπως όλοι οι υπόλοιποι, κοιτάζοντας από το παράθυρό του, το σκότος, την κακία, τη δυστυχία και τον καπνό από τις καμινάδες των εργοστασίων, είδε τη δημιουργία ενός θαυμαστού καινούργιου κόσμου. Όντας φιλόσοφος, μπορούσε να αντιληφθεί την ύπαρξη μίας ενδιαφέρουσας έντασης ανάμεσα στις προθέσεις των ανθρώπων και στα αποτελέσματα που προέκυπταν όταν οι άνθρωποι δρούσαν με γνώμονα τις προθέσεις αυτές. Για να δούμε ένα χαζό, αλλά χρήσιμο

παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι κάποιος λέει σε μία ομάδα αργόσχολων αγροτών ότι σε κάποιο μέρος της κοιλάδας όπου βρίσκεται η γη τους, είναι κρυμμένο ένα σεντούκι γεμάτο χρυσάφι. Κατακλυσμένοι από τον πυρετό του χρυσού, αρχίζουν να σκάβουν νυχθημερόν και μετά μανίας τη γη. Φυσικά, δε βρίσκουν τίποτα, καθώς η φήμη ήταν ψευδής. Όμως, λόγω του ότι όλο το χώμα έχει σκαφτεί και επομένως αναζωογονηθεί, η παραγωγικότητα των κτημάτων τους έχει αυξηθεί δραματικά και όλοι βρίσκονται τώρα σε σαφώς καλύτερη θέση σε σχέση με πριν. Αυτό είναι ένα παράδειγμα *ακούσιων συνεπειών*, δηλαδή της διάστασης που υπάρχει ανάμεσα στις προθέσεις των ατόμων και στα αποτελέσματα των προθέσεων αυτών.

Πώς συνδέεται το παράδειγμα αυτό με την αισιόδοξη οπτική του Άνταμ Σμιθ για έναν θαυμαστό καινούργιο κόσμο; Πρέπει να ξεκινήσουμε από τις ανησυχίες που κυριαρχούσαν στις δημόσιες συζητήσεις εκείνης της εποχής. Ως επακόλουθο της κατάρρευσης της κεντρικής εξουσίας και της διάσπασης της ενότητας οικονομικής και πολιτικής δύναμης, οι άνθρωποι αναρωτιόντουσαν: Με δεδομένο το ότι η κυβέρνηση του Βασιλιά και οι Λόρδοι έχουν χάσει τον έλεγχο, ποιος έχει τον έλεγχο τώρα; Τα ακόλουθα δύο ερωτήματα συνοψίζουν τις ανησυχίες τους:

- (1) Χωρίς κανέναν κεντρικό έλεγχο, πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι η κοινωνία θα είναι σε θέση να παράγει τα εμπορεύματα που χρειάζεται και δεν θα καταλήξει στην υπερπαραγωγή μη αναγκαίων ή στην υποπαραγωγή αναγκαίων εμπορευμάτων;
- (2) Χωρίς πολιτικό έλεγχο της οικονομικής ζωής, πώς μπορούμε να ξέρουμε ότι η δυστυχία δεν θα αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να προκαλέσει την αποσύνθεση της κοινωνίας και την μετατροπή της σε ανοιχτό πεδίο μάχης μεταξύ διαφορετικών ομάδων συμφερόντων οι οποίες θα πολεμούν η μία την άλλη με έπαθλο την κυριαρχία;

Οι απαντήσεις του Σμιθ στις ερωτήσεις αυτές βασίζονται σε δύο ιδέες. Η πρώτη ήταν η λογική του καταστηματούχου η οποία είχε διαδοθεί μεταξύ των επιχειρηματιών. Η δεύτερη ήταν η ιδέα των ακούσιων συνεπειών η οποία έχει ήδη αναφερθεί. Έστω ότι έχουμε ένα χρήσιμο αγαθό όπως τα παπούτσια και ας υποθέσουμε ότι υπάρχουν πολλοί υποδηματοποιοί και αμέτρητοι αγοραστές. Χωρίς να υπάρχει κανένας που να

υποδεικνύει στους παραγωγούς πόσα ζευγάρια να φτιάξουν, πώς είναι δυνατόν η ποσότητα των παραγόμενων παπουτσιών (προσφορά) να ισούται με την ποσότητα των ζευγαριών που οι καταναλωτές επιθυμούν να αγοράσουν (ζήτηση); Σίγουρα, μόνο μέσω μιας τυχαίας σύμπτωσης θα μπορούσαν αυτές οι δύο ποσότητες να ισούνται. Όχι ακριβώς, λέει ο Σμιθ. Ακόμα και αν κανένας δεν προσπαθήσει να συντονίσει την κατάσταση, εάν αφήσουμε τους παραγωγούς και τους καταναλωτές να δράσουν με βάση τις προθέσεις τους, οι δύο ποσότητες θα εξισωθούν αυτόματα.

Ποιες είναι οι προθέσεις των καταναλωτών; Να αγοράσουν μία ορισμένη ποσότητα παπουτσιών στη χαμηλότερη δυνατή τιμή. Και των παραγωγών; Να πουλήσουν μία ορισμένη ποσότητα στη μέγιστη τιμή. Αυτό είναι όλο, καμία πλευρά δεν νοιάζεται ούτε κατά διάνοια για το αν η προσφορά και η ζήτηση θα συντονιστούν. Όμως, υποστηρίζει ο Σμιθ, εάν τους αφήσουμε να δράσουν με γνώμονα τις προθέσεις τους, ο συντονισμός θα επιτευχθεί αυτόματα. Πώς; Εάν παράγονται

περισσότερα παπούτσια από όσα χρειάζονται, θα υπάρχουν πολλά απούλητα ζευγάρια. Πώς μπορούν οι πωλητές να τα ξεφορτωθούν; Μειώνοντας απλά την τιμή. Και εάν παράγονται λιγότερα παπούτσια από όσα χρειάζονται, τα ράφια θα αδειάσουν και οι πελάτες θα είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν περισσότερα χρήματα για τα λίγα διαθέσιμα ζευγάρια. Επομένως, η τιμή των παπουτσιών θα αυξηθεί. Είναι οι διακυμάνσεις της τιμής που αναλαμβάνουν το έργο του συντονισμού. Δεδομένου του ότι οι καταναλωτές μειώνουν τις αγορές τους και οι παραγωγοί αυξάνουν την παραγόμενη ποσότητα όταν η τιμή ανεβαίνει, η τιμή των παπουτσιών θα διακυμαίνεται αυτόματα μέχρι του σημείου όπου ο αριθμός των παραγόμενων ζευγαριών ισούται ακριβώς με τον αριθμό των ζευγαριών που οι καταναλωτές επιθυμούν να αγοράσουν. Τελικά, η τιμή θα καταλήξει σε ένα επίπεδο στο οποίο η

Οι Απόψεις του Άνταμ Σμιθ περί Εμπορίου και Αρετής

«Κάθε άνθρωπος έχει σχεδόν πάντοτε ανάγκη από τη βοήθεια των συνανθρώπων του και θα ήταν μάταιο να προσδοκά τη βοήθεια αυτή από την καλοσύνη τους και μόνο. Θα είναι πιο πιθανό να επικρατήσει εάν μπορέσει να χρησιμοποιήσει τον εγωισμό τους προς όφελός του και εάν τους δείξει ότι είναι προς το συμφέρον τους να κάνουν γι αυτόν ό,τι αυτός επιθυμεί από αυτούς.»

Για τον έμπορο: «Κυνηγώντας το προσωπικό του συμφέρον, συχνά προωθεί το συμφέρον της κοινωνίας πιο αποτελεσματικά από ότι εάν σκόπευε πραγματικά να το προωθήσει. Δεν έχω δει ποτέ τίποτα το ιδιαίτερα θετικό να προκύπτει από όσους προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν το εμπόριο για το κοινό συμφέρον.»

Ο Πλούτος των Εθνών, 1776

προσφορά θα ισούται με τη ζήτηση. Άρα το ερώτημα (1) έχει απαντηθεί.

Η ουσία της απάντησης είναι ότι αν και κανένας δεν προσπάθησε να συντονίσει τη ζήτηση και την προσφορά παπουτσιών, ή οποιωνδήποτε άλλων αγαθών, η αγορά θα λειτουργήσει με τέτοιον τρόπο ώστε να εξασφαλίσει ότι η ακριβής παραγόμενη ποσότητα κάθε αγαθού θα ισούται με την ποσότητα που ζητείται από τους καταναλωτές. Η ομορφιά του αποτελέσματος είναι ότι δεν αποτελεί σκοπό κανενός! Ακριβώς όπως και οι αγρότες στο παραπάνω χαζό παράδειγμα, κανένας εκ των οποίων δε *σκόπευε* να αυξήσει την παραγωγικότητα του εδάφους όταν το έσκαβαν (αν και τελικά όλοι επωφελήθηκαν από αυτήν την αύξηση), κανένας καταναλωτής ή παραγωγός δε *σκόπευε* ποτέ να βοηθήσει την αγορά να εξισορροπήσει τη ζήτηση και την προσφορά. Αυτό απλά συνέβη από τη στιγμή που τους επιτράπηκε να ακολουθήσουν τις προθέσεις τους και, παρά τις προθέσεις αυτές, τελικά όλοι επωφελήθηκαν καθώς δεν προέκυψε ούτε έλλειψη ούτε υπερπροσφορά παπουτσιών.

Η απάντηση στο ερώτημα (2) είναι ακόμα πιο εντυπωσιακή. Ο Σμιθ αναγνώριζε ότι η αφθονία εμπορευμάτων ήταν μία απαραίτητη προϋπόθεση για μία επιτυχημένη βιομηχανική κοινωνία. Κοιτάζοντας γύρω του και βλέποντας την τεράστια φτώχεια που επικρατούσε, αντιστάθηκε στον πειρασμό της ηθικιστικής στάσης (δηλαδή στο να προσευχηθεί για τη σωτηρία της ψυχής των φτωχών και να τους ευχηθεί καλή τύχη στην επόμενη ζωή) και υιοθέτησε μία πιο πρακτική αντίληψη των πραγμάτων. Αυτοί οι άνθρωποι είχαν ανάγκη από περισσότερα εμπορεύματα: περισσότερο φαγητό, περισσότερα ρούχα, στέγαση κλπ. Και για να ζει η κοινωνία αρμονικά, έπρεπε όλα αυτά να τα παρέχει στις μάζες. Ο Άνταμ Σμιθ ήταν ένας αρκετά προσγειωμένος και ρεαλιστής ηθικός φιλόσοφος.

Η έννοια των ακούσιων συνεπειών έπρεπε να χρησιμοποιηθεί ξανά. Απέναντι σε όσους τόνιζαν ότι οι **νεόπλουτοι** [nouveau riche], δηλαδή η εμπορική και η καπιταλιστική τάξη, δεν έδιναν δεκάρα για το καλό της κοινωνίας, η απάντηση του Σμιθ ήταν η απάντηση ενός πραγματιστή: Παρά το ότι δεν αποτελούν το είδος των ανθρώπων με τους οποίους θα ήθελα τα παιδιά μου να κάνουν παρέα, αυτοί οι επιχειρηματίες, κατευθυνόμενοι καθώς είναι από την απληστία τους, θα καταλήξουν να κάνουν μία συνεισφορά η οποία έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις προθέσεις τους. Η πρόθεσή τους είναι να μαχαιρώσουν πισώπλατα ο ένας τον άλλον για προσωπικό

όφελος, αλλά, σε αντίθεση με τις προθέσεις αυτές, θα καταλήξουν να συνεισφέρουν στο κοινό συμφέρον. Ακριβώς όπως και οι αγρότες οι οποίοι, μέσα από την εγωιστική αναζήτηση του χρυσού, κατέληξαν να βοηθήσουν το σύνολο της κοινότητας μέσω της, ακούσιας, γονιμοποίησης της γης.

Η Προκλητική Ιδέα του Άνταμ Σμιθ

Η κεντρική ιδέα του Σμιθ σύμφωνα με την οποία όλοι θα επωφεληθούμε εάν ανταγωνιζόμαστε ο ένας τον άλλον χωρίς να νοιαζόμαστε για τον γείτονά μας (εκτός από όταν μπορούμε να κερδίσουμε κάτι από αυτόν, καθώς και όταν απευθυνόμαστε στον εγωισμό του για ίδιον όφελος), ήταν και παραμένει αντικείμενο διαμάχης (ο Αμερικανός φιλόσοφος Richard Rorty πρόσφατα χαρακτήρισε την ιδέα αυτή ως «παράξενη» και «επικίνδυνη»). Όμως, είναι ένα μέτρο της δύναμης της ιδέας αυτής το ότι έχει εξελιχθεί στο κυρίαρχο ιδεολογικό δόγμα από τον Αγγλο-Σαξωνικό κόσμο μέχρι την Ιαπωνία και πιο πρόσφατα από τη Βουδαπέστη μέχρι το Βλαδιβοστόκ.

Φυσικά, ο Σμιθ δεν ήταν δυνατό να υποστηρίξει την άποψη ότι ο ανταγωνισμός και η αναζήτηση κέρδους αποτελούσαν τον καλύτερο τρόπο για να υπηρετήσει κανείς το κοινό συμφέρον, χωρίς να επαναπροσδιορίσει την τελευταία έννοια. Έτσι, ενώ άλλοι μιλούσαν για τη σπουδαιότητα της αλληλεγγύης, για τους δεσμούς μεταξύ ανθρώπων και οικογενειών, για την ηρεμία και τη σταθερότητα (και όλα αυτά διαλύθηκαν από τον ερχομό της βιομηχανικής εποχής), για τον Σμιθ η έννοια «κοινό συμφέρον» σήμαινε μόνο ένα πράγμα: Περισσότερα εμπορεύματα σε χαμηλότερες τιμές (έτσι ώστε οι μάζες να έχουν τελικά την οικονομική δυνατότητα να τα αποκτήσουν). Αυτό εξηγεί γιατί, στη θεώρησή του, η συνεισφορά των ατομικά αναξιόπιστων επιχειρηματιών ήταν ζωτική: Αυτοί ήταν οι νέοι Μεσσίες εξαιτίας του ρόλου τους στην εκμηχάνιση της κοινωνίας, στην εισαγωγή όλο και περισσότερων μηχανών (κεφαλαίου) στην παραγωγική διαδικασία έτσι ώστε να είμαστε σε θέση συλλογικά, ως κοινότητα, να παράγουμε περισσότερο προϊόν με χαμηλότερο κόστος. Όμως γιατί στ' αλήθεια οι επιχειρηματίες θα έκαναν κάτι τέτοιο; Μα ακριβώς επειδή αυτό δεν είναι στις προθέσεις τους. Το μόνο πράγμα το οποίο οι ίδιοι συνειδητά θα αναζητούσαν θα ήταν το προσωπικό τους κέρδος. Αναγκαία όμως προϋπόθεση για αυτήν την ακούσια σύγκλιση των συμφερόντων των εμπόρων και των καπιταλιστών με το συμφέρον της κοινωνίας, είναι η ύπαρξη πολλών έμπορων και καπιταλιστών οι οποίοι θα είναι συνεχώς στα μαχαίρια. Με άλλα λόγια, η αναγκαία προϋπόθεση έγκειται σε αυτό που ευφημιστικά αποκαλούμε *ανταγωνισμό*.

**Το Εμπόριο κρατάει τις Τιμές χαμηλά: Ένα Παράδειγμα από ένα Στρατόπεδο
Αιχμαλώτων Πολέμου**

Όντας αιχμάλωτος κατά τη διάρκεια του Β Παγκοσμίου Πολέμου, ο R. Radford μελέτησε τις οικονομικές δραστηριότητες των συγκροτούμενων του. Σε ένα άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1945 στο περιοδικό *Economica*, εξηγεί πώς οι κρατούμενοι αντάλλαζαν τα διάφορα αντικείμενα που τους έστελνε ο Ερυθρός Σταυρός. Αρχικά κάθε τμήμα καθιέρωσε τις δικές του τιμές, εκφρασμένες σε τσιγάρα. Όμως κάποιοι κρατούμενοι είδαν ότι υπήρχε η δυνατότητα βελτίωσης της υλικής τους κατάστασης εάν αγόραζαν από ένα τμήμα και πωλούσαν σε κάποιο άλλο. Παραδείγματος χάριν, η τιμή του τσαγιού στο Αγγλικό τμήμα ήταν αρχικά υψηλότερη από αυτή του καφέ (αντανακλώντας τις προτιμήσεις των Αγγλων κρατουμένων). Όμως, όταν κάποιοι Άγγλοι με επιχειρηματικό πνεύμα ανακάλυψαν ότι μπορούσαν να αγοράζουν το τσάι φθηνά στο Γαλλικό τμήμα και να το πωλούν στη συνέχεια στο Αγγλικό τμήμα, οι τιμές στα δύο τμήματα τελικά εξισώθηκαν. Επιπλέον, με αρκετούς κρατούμενους να παίζουν το ρόλο του εμπόρου, στο τέλος τα κέρδη από το εμπόριο εξανεμίστηκαν. Ο ανταγωνισμός είχε ωθήσει τις τιμές στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο.

Το πλεονέκτημα του ανταγωνισμού σύμφωνα με τον Σμιθ είναι, όπως λένε και οι Αυστραλοί, ότι «κρατάει τα καθάρματα έντιμα». Ουσιαστικά εξασφαλίζει ότι κανένας δεν μπορεί να πουλήσει τίποτα σε τιμή υψηλότερη της πραγματικής του αξίας. Αν κάποιος το προσπαθήσει, θα υπάρξουν αμέτρητοι άλλοι οι οποίοι θα είναι διατεθειμένοι να μειώσουν την τιμή. Τελικά, οι τιμές θα τείνουν προς ένα επίπεδο ελάχιστα πάνω από το κόστος και ως αποτέλεσμα κανένας δεν θα μπορεί να βγάλει κέρδος απλά και μόνο μέσω της πώλησης εμπορευμάτων. Σύμφωνα με τη λογική του Σμιθ, αυτό θα έπρεπε να βοηθήσει τους καπιταλιστές να εστιάσουν τη σκέψη τους στο πώς θα δημιουργήσουν κέρδη. Το πρώτο πράγμα που θα σκεφτούν είναι πώς να αντλήσουν περισσότερο κέρδος από τους εργάτες τους. Όμως, δεδομένου του ότι αυτό θα το κάνουν όλοι στον ίδιο λίγο πολύ βαθμό, κανένας δε θα είναι σε θέση να βγάλει λεφτά απλά ρίχνοντας τα ωρομίσθια στο κατώτατο τους επίπεδο. Ο Σμιθ θεωρούσε ότι οι μισθοί έχουν ένα κατώτατο όριο και ότι αν οι εργοδότες προσπαθούσαν να τους μειώσουν κάτω από αυτό το όριο, οι εργάτες απλά θα παραιτούνταν (ή θα λιμοκτονούσαν). Το όριο αυτό είναι γνωστό ως *μισθός επιβίωσης*.

Όταν οι καπιταλιστές κατανοήσουν ότι πρέπει να είναι περισσότερο εφευρετικοί εάν θέλουν να βγάλουν σημαντικά κέρδη, θα δούνε ότι ο καλύτερος τρόπος για να επικρατήσουν των ανταγωνιστών τους χωρίς να χάσουν χρήματα είναι να αυτοματοποιήσουν την παραγωγική διαδικασία έτσι ώστε να χρειάζονται λιγότερες

ώρες εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Με άλλα λόγια, πρέπει να εκμηχανίσουν την παραγωγή ή, ισοδύναμα, να εισάγουν περισσότερο κεφάλαιο στα εργοστάσιά τους. Ας υποθέσουμε ότι αυτό το κατορθώνουν. Αμέσως, θα διεκδικήσουν μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς από τους ανταγωνιστές τους (καθώς θα είναι σε θέση να χρεώσουν χαμηλότερες τιμές) και η κερδοφορία τους θα αυξηθεί δραματικά. Σύντομα όμως, οι άλλοι καπιταλιστές θα ακολουθήσουν τα χνάρια τους και θα επενδύσουν και αυτοί σε περισσότερες μηχανές. Στο τέλος, όλες οι επιχειρήσεις (τουλάχιστον αυτές που θα επιβιώσουν) θα χρησιμοποιούν περισσότερες μηχανές και καμία δεν θα έχει πλεονέκτημα έναντι των άλλων. Μάλιστα, ο ανταγωνισμός μεταξύ τους θα οδηγήσει τις τιμές ακόμα χαμηλότερα. Στο τέλος κανένας δε θα βγάξει σημαντικό κέρδος και ο μοναδικός ωφελημένος θα είναι η κοινωνία στο σύνολό της, καθώς θα παράγονται περισσότερα εμπορεύματα (λόγω της μεγαλύτερης αυτοματοποίησης της παραγωγής) και οι τιμές τους θα έχουν πέσει. Για να χρησιμοποιήσουμε μία δημοφιλή φράση, οι **ιδιωτικές κακίες** [private vices] (το κίνητρο του κέρδους των καπιταλιστών) θα έχουν οδηγήσει σε **δημόσιες αρετές** [public virtues] (η αύξηση της παραγωγής φθηνών εμπορευμάτων τα οποία είναι απαραίτητα για την αντιμετώπιση της φτώχειας).

Συνοπτικά, η αισιοδοξία του Σμιθ για τον αναδυόμενο βιομηχανικό καπιταλισμό της εποχής του έγκειται στη θεώρηση, από τον Σμιθ, του ανταγωνισμού ως μοχλού μέσω του οποίου η κοινωνία εκμεταλλεύεται τον εγωισμό του βιομηχανικού και εμπορικού κεφαλαίου και τον μετατρέπει, σε αντίθεση με τις προθέσεις των καπιταλιστών, σε οικονομική μεγέθυνση και ευημερία για τις μάζες. Η κινητήρια δύναμη η οποία οδηγεί την κοινωνία μπροστά απομακρύνοντάς την από τη φτώχεια και τη δυστυχία είναι η ανάγκη των καπιταλιστών για συσσώρευση κεφαλαίου (εκμηχάνιση/αυτοματοποίηση). Όταν μία επιχείρηση παραγγέλλει από μία άλλη επιχείρηση ένα νέο μηχανήμα, μεταφέρει σε αυτήν και ένα τμήμα των προηγούμενων κερδών της. Τα χρήματα αυτά χρησιμοποιούνται για την πρόσληψη έως τότε άνεργων εργατών με σκοπό την παραγωγή του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού που έχει παραγγελθεί. Εν τω μεταξύ, οι εργάτες αυτοί κερδίζουν έναν μισθό τον οποίον ξοδεύουν σε άλλα εμπορεύματα. Επομένως, τα κέρδη της πρώτης επιχείρησης, αντί να ξοδευτούν από τον επιχειρηματία στις διακοπές του, επανεισάγονται στο οικονομικό κύκλωμα. Όχι μόνο βοηθάνε στην παραγωγή ενός μηχανήματος το οποίο θα προωθήσει την εκμηχάνιση της κοινωνίας αυξάνοντας έτσι την ικανότητά της να παράγει αναγκαία εμπορεύματα, αλλά θα καταλήξουν και στις τσέπες των εργατών

από όπου θα περάσουν (π.χ. μέσω του σούπερ-μάρκετ) σε άλλους παραγωγούς. Είναι σαν μία ατελείωτη αλυσιδωτή αντίδραση η οποία κρατάει την οικονομία σε κίνηση.

Καθόλου περίεργο λοιπόν που ο Σμιθ ήταν αισιόδοξος για τον καπιταλισμό. Διότι εάν η παραπάνω θεώρηση είναι σωστή, τότε η κοινωνία θα θύμιζε μια κυλιόμενη σκάλα που κινείται συνεχώς προς τα πάνω. Κάποιες κοινωνικές τάξεις θα βρίσκονται ψηλότερα από κάποιες άλλες, αλλά όλοι θα κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση. Καθώς η συσσώρευση κεφαλαίου (στην καθομιλουμένη, η επένδυση σε μηχανήματα) αποτελεί τον κινητήρα αυτής της σκάλας, είναι απολύτως απαραίτητο να συνεχίζεται αδιάκοπα. Και η μόνη κινητήρια δύναμη που μπορεί να εξασφαλίσει κάτι τέτοιο είναι ο ανταγωνισμός. Κάθε ελάττωση του πολέμου μεταξύ των καπιταλιστών και της αναγκαιότητας της συσσώρευσης κεφαλαίου (δηλαδή της επένδυσης), θα έχει τρομακτικές συνέπειες: η σκάλα θα σταματήσει και μπορεί ακόμα και να αρχίσει να κινείται προς τα κάτω.

Αλλά όσο συνεχίζει να ανεβαίνει, η κοινωνία μπορεί να ελπίζει σε ένα μέλλον ευημερίας, ακόμα και αρμονίας. Αυτό το τελευταίο σημείο βασίζεται στη σκέψη ότι καθώς η συσσώρευση κεφαλαίου και η οικονομική μεγέθυνση επιταχύνονται, οι ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών τάξεων θα συρρικνωθούν. Άτομα με διαφορετικές καταβολές θα αρχίσουν να πλησιάζουν ο ένας τον άλλον πάνω σε μία ολοένα ανερχόμενη σκάλα. Αυτό μπορεί να συμβεί διότι ενώ η αγοραστική δύναμη θα αυξάνεται (θυμηθείτε την αύξηση στην παραγωγή εμπορευμάτων σε όλο και χαμηλότερες τιμές), τα κέρδη των καπιταλιστών θα παραμένουν ελάχιστα λόγω του ανταγωνισμού. Κατά συνέπεια, η ψαλίδα ανάμεσα στους εργοδότες και στους εργαζόμενους θα κλείνει με σταθερό ρυθμό. Στη μακροχρόνια περίοδο, οι καπιταλιστές ποτέ δε θα βγάλουν αρκετά χρήματα παρά τις τεράστιες προσπάθειές τους. Η επιθυμία τους αυτή πετυχαίνει με εξαιρετικό τρόπο την προώθηση του κοινού συμφέροντος, μόνο όμως υπό τον όρο ότι παραμένει ανεκπλήρωτη.

Όσοι άκουσαν τις θεωρίες του Σμιθ και διάβασαν το διάσημο έργο του *«Έρευνα πάνω στη Φύση και στα Αίτια του Πλούτου των Εθνών»* θα πρέπει να ένιωσαν καθησυχασμένοι. Στο χάος που τους περιτριγύριζε, μπορούσε να διακριθεί κάποια αρμονία. Και δεν ήταν και τόσο κακό το ότι οι νέοι κάτοχοι οικονομικής δύναμης (έμποροι και καπιταλιστές) έμοιαζαν υπερβολικά αναίσθητοι και άπληστοι. Εάν η

απληστία αυτή μετατρέπονταν σε μπούμερανγκ γι αυτούς και κατέληγε να συνεισφέρει θετικά στην κοινωνία, δεν συνιστούσε πρόβλημα. Η όλη θεώρηση έμοιαζε με προϊόν κάποιας Θείας Πρόνοιας. Έχουμε μία συμμορία εγωιστών που δρουν με βάση το συμφέρον τους και μόνο, αλλά δυνάμεις που δρουν πίσω από τις πλάτες τους σχεδιάζουν τον καλύτερο και πιο θαυμαστό από όλους τους πιθανούς κόσμους. Είναι ως εάν κάποιο *αόρατο χέρι* να επέβαλε σε όσους δρουν ανελέητα και ανερυθρίαστα ένα κοινωνικό αποτέλεσμα που ταιριάζει σε αγίους. Δεν πρέπει να μας προξενεί έκπληξη το ότι ο Άνταμ Σμιθ εξελίχθηκε σε μία διασημότητα της εποχής του. Είχε προσφέρει, όπως και οι χολλυγουντιανές ταινίες του 20^{ου} αιώνα, μία όμορφη ιστορία με υπέροχες εναλλαγές και με ένα ευτυχισμένο τέλος και η ιστορία αυτή ήταν, φυσιολογικά, δημοφιλής.

1.2.3 Ο Χρηματιστής: Ντέιβιντ Ρικάρντο

Το πρόβλημα με τις ευχάριστες θεωρίες είναι ότι όταν το ευχάριστο συναίσθημα δώσει τη θέση του στην απογοήτευση, κάποια βέβηλη ψυχή θα εμφανιστεί, φέροντας μαζί της μία άρνηση της θεωρίας ή, ακόμα χειρότερα, μία εναλλακτική θεωρία. Καμία θεωρία δεν μπορεί να αγνοήσει την ιστορία. Στην περίπτωση του Βρετανικού καπιταλισμού, η οικονομική μεγέθυνση ελαττώθηκε δραματικά λίγο μετά τον θάνατο του Σμιθ, όταν η Βρετανία αναμίχθηκε στην ευρωπαϊκή σύγκρουση η οποία θα οδηγούσε στους Ναπολεόντειους Πολέμους. Μία από τις άμεσες συνέπειες των πολέμων αυτών ήταν η ελάττωση του εμπορίου λόγω της ναυτικής απομόνωσης των μαχόμενων πλευρών. Συγκεκριμένα, η διακοπή των εισαγωγών σιτηρών στη Βρετανία οδήγησε σε αύξηση των τιμών των τροφίμων με αποτέλεσμα να αυξηθεί η πείνα. Η σκάλα του Σμιθ αρχικά σταμάτησε και μετά άρχισε να κινείται προς την αντίθετη κατεύθυνση, καταστρέφοντας την προοπτική της αρμονίας που ο Σμιθ είχε υποσχεθεί. Καθώς οι οικογένειες της εργατικής τάξης ήταν αναγκασμένες να πληρώνουν περισσότερα χρήματα για λιγότερα τρόφιμα, μία θορυβώδης μειονότητα γαιοκτημόνων επέμενε ότι οι εισαγωγές σιτηρών έπρεπε να παύσουν οριστικά, ακόμα και μετά το τέλος των πολέμων, για τον πολύ απλό λόγο ότι ο πλούτος τους αυξανόταν σε απόλυτη αναλογία με τη δυστυχία της πλειοψηφίας (με λίγα λόγια, οι ελλείψεις σιτηρών αύξησαν την τιμή τους, άρα και τους τραπεζικούς λογαριασμούς των γαιοκτημόνων).

Παρακινημένος από αυτές τις εξελίξεις, ο Ντέιβιντ Ρικάρντο κάθισε να επανεξετάσει την αφήγηση του Σμιθ. Η απάντησή του ήρθε με ένα βιβλίο που γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία και κυκλοφόρησε το 1817 με τίτλο *Αρχές Πολιτικής Οικονομίας*. Ήταν ο Σμιθ δικαιολογημένος στην εμπιστοσύνη που έδειξε στη δύναμη του ανταγωνισμού; Θα μπορούσε η συσσώρευση κεφαλαίου να τα καταφέρει τόσο καλά; Ο Ρικάρντο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, αν και ο Σμιθ είχε δίκιο στο ότι η μακροχρόνια συσσώρευση κεφαλαίου (εκμηχάνιση/αυτοματοποίηση) ήταν η μοναδική ελπίδα της κοινωνίας, ο ανταγωνισμός δε θα οδηγούσε αναγκαστικά σε αυτό το αποτέλεσμα. Ο λόγος είναι η ύπαρξη κάποιων παραγωγικών συντελεστών (ή πόρων) το απόλυτο μέγεθος των οποίων είναι περιορισμένο (π.χ. γόνιμη γη). Καθώς η παραγωγή και το εισόδημα αυξάνονται, η ζήτηση για αυτούς τους σπάνιους πόρους κλιμακώνεται, αλλά, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα εμπορεύματα (τρόφιμα ή όπλα), η προσφορά τους δεν ανταποκρίνεται στις αυξήσεις της ζήτησης. Όσοι τυγχάνει, λόγω κάποιας ιστορικής συγκυρίας, να κατέχουν αυτούς τους πόρους, θα κερδίζουν όλο και περισσότερα χρήματα με κάθε αύξηση της ζήτησης για εμπορεύματα, στην παραγωγή των οποίων χρησιμοποιούνται οι πόροι αυτοί. Αυτός ο συλλογισμός οδήγησε στην ιδέα του Ρικάρντο περί της *οικονομικής προσόδου*. ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΚΟΥΤΙ ΛΑΘΟΣ

Οικονομική Πρόσοδος

Ένας αγρότης είναι διατεθειμένος να παράγει σιτάρι για 10\$ ανά τόνο. Εάν η τιμή στην αγορά είναι μικρότερη από 10\$ θα στρεφόταν σε κάποια άλλη παραγωγική δραστηριότητα (π.χ. θα καλλιεργούσε φράουλες ή θα μετέτρεπε το αγρόκτημα σε ένα θεματικό πάρκο). Ας υποθέσουμε τώρα ότι η ζήτηση είναι υψηλή και η τιμή του σιταριού φτάνει στα 15\$. Για κάθε τόνο που παράγει, ο αγρότης κερδίζει 5\$ περισσότερα από όσα θα ήταν αναγκαία για να συνεχίσει την παραγωγή σιταριού. Ο Ρικάρντο αποκάλεσε τη διαφορά αυτή οικονομική πρόσοδο.

Η Οικονομική Πρόσοδος ως Εμπόδιο στη Μεγέθυνση

Σύμφωνα με τον Άνταμ Σμιθ, ο ανταγωνισμός εξασφαλίζει ότι το μεγαλύτερο μέρος των κερδών επενδύεται σε καλύτερα μηχανήματα (και επομένως σε μελλοντική παραγωγικότητα). Όμως ο Ρικάρντο έδειξε ότι ο ανταγωνισμός δεν βοηθάει στη μετατροπή των οικονομικών προσόδων σε περισσότερες επενδύσεις σε μηχανές. Ο λόγος είναι ότι, σε αντίθεση με το βιομηχανικό κέρδος, οι οικονομικές πρόσοδοι δεν αποτελούν αμοιβή για την επιχειρηματικότητα και την υψηλή παραγωγικότητα. Αντιθέτως, αποτελούν μία πληρωμή προς αυτούς τους ανθρώπους οι οποίοι, ως αποτέλεσμα της καλής τους τύχης, έτυχε να έχουν κληρονομήσει την ιδιοκτησία περιορισμένων παραγωγικών πόρων (π.χ. γη). Οι άνθρωποι αυτοί μπορούν να απολαμβάνουν τις προσόδους χωρίς ποτέ να χρειαστεί να επενδύσουν (σε αντίθεση με τους καπιταλιστές οι οποίοι φοβούνται τον ανταγωνισμό). Επομένως, μία κοινωνία στην οποία η οικονομική πρόσοδος αποτελεί ένα μεγάλο μέρος του συνολικού εισοδήματος, είναι μία κοινωνία η οποία θα μεγεθύνεται με πιο αργό ρυθμό και η οποία θα κινδυνεύει να περιέλθει σε στασιμότητα.

Για τον Ρικάρντο, η πρόσοδος είναι μία πληρωμή

σε κάποιον προμηθευτή, *πάνω και πέρα* από αυτή

που είναι απαραίτητη για να συνεχίσει η ομαλή ροή των προμηθειών. Από την πλευρά της κοινωνίας η οποία πρέπει να επενδύσει σε περισσότερες μηχανές κάθε λεπτό που περισσεύει (θυμηθείτε το επιχείρημα του Σμιθ για την κυλιόμενη σκάλα που κινείται χάρη στη συσσώρευση κεφαλαίου), τέτοιου είδους πληρωμές, ή πρόσοδοι, αποτελούν σπατάλη. Ως προς αυτό, ο Σμιθ και ο Ρικάρντο συμφωνούσαν. Όμως, ενώ ο Σμιθ ήταν πεπεισμένος ότι ο ανταγωνισμός θα εξαφάνιζε αυτές τις προσόδους (καθώς οι πωλητές θα μείωναν τις τιμές στο ελάχιστο επίπεδο λόγω του ανταγωνισμού), ο Ρικάρντο φοβόταν ότι θα συνέβαινε το αντίθετο. Η εμπειρία του από τις προσπάθειες των γαιοκτημόνων να απαγορεύσουν τις εισαγωγές σιτηρών έτσι ώστε να αυξήσουν τις προσόδους τους (προς ζημίαν των καπιταλιστών, των εργατών και της οικονομικής μεγέθυνσης) τον είχε διδάξει ότι δεν ήταν συνετό να υποθέσει κανείς ότι οι πρόσοδοι απλά θα εξανεμίζονταν ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού. Η λογική πίσω από αυτή τη σκέψη ήταν ότι οι γαιοκτήμονες δεν είχαν ανάγκη να ανταγωνιστούν κανέναν. Ας πάρουμε για παράδειγμα τον ιδιοκτήτη ενός κτιρίου γραφείων στο κεντρικό Λονδίνο. Με ποιον ακριβώς βρίσκεται σε ανταγωνισμό όταν η ζήτηση για χώρους γραφείων είναι υψηλή σε μία περίοδο οικονομικής άνθησης

(π.χ. στα τέλη της δεκαετίας του 1980); Καθώς ο διαθέσιμος χώρος στο κεντρικό Λονδίνο είναι λίγο πολύ σταθερός, μία οικονομική άνθηση θα αυξήσει σίγουρα το εισόδημα του ιδιοκτήτη γης, εξαιτίας της τοποθεσίας του κτιρίου. Με τη σκέψη αυτή, ο Ρικάρντο εντόπισε μία ρωγμή στη θεωρητική πανοπλία του Σμιθ. Έχουμε να κάνουμε με μία μεγάλη ποσότητα εισοδήματος (πρόσοδος) η οποία δεν αποτελεί αμοιβή ούτε για την εκμηχάνιση της κοινωνίας ούτε για οτιδήποτε άλλο το οποίο θα μπορούσε να βελτιώσει τη δυνατότητα της κοινωνίας να παράγει και επιπλέον, μία ποσότητα η οποία θα αυξάνεται (αντί να μειώνεται) καθώς η οικονομία μεγεθύνεται και καθώς ο ανταγωνισμός μεταξύ των υπολοίπων (καπιταλιστών) παραγωγών εντείνεται.

Αυτό το τελευταίο ήταν που ανησυχούσε τρομερά τον Ρικάρντο. Σε αντίθεση με τους βιομήχανους οι οποίοι πρέπει να επανεπενδύσουν σε κεφαλαιουχικό εξοπλισμό κάθε κέρδος που βγάζουν (εάν θέλουν να επιβιώσουν στη ζούγκλα του ανταγωνισμού), αυτοί οι εισοδηματίες (οι αποδέκτες των προσόδων) δεν είναι υποχρεωμένοι να προχωρήσουν σε επενδύσεις. Άλλωστε αυτοί είναι οι κάτοχοι μιας περιορισμένης ποσότητας ενός πολύτιμου πόρου που διαρκώς αυξάνει την αξία του και δεν χρειάζεται να ανταγωνιστούν κανέναν (καθώς κανένας δεν μπορεί να παράγει μεγαλύτερες ποσότητες από αυτόν τον πόρο). Άρα μπορούν να ξοδέψουν τις προσόδους τους σε διακοπές ή απλά να τοποθετήσουν τα χρήματα σε ένα θησαυροφυλάκιο και να αποφύγουν αυτό που ο Σμιθ θεωρούσε ως το θαύμα της συσσώρευσης κεφαλαίου η οποία οδηγείται από τον ανταγωνισμό και την επανεπένδυση. Για τον Ρικάρντο, το χρήμα που οι εισοδηματίες έβγαζαν «λαθραία» από το κύκλωμα «παραγωγή → κέρδος → επανεπένδυση → υψηλότερη παραγωγή → ...» ισοδυναμούσε με χαμένη κοινωνικο-οικονομική ενέργεια, ενέργεια η οποία διέρρεε από το οικονομικό σύστημα και επιβράδυνε τη συσσώρευση κεφαλαίου. Είναι σαν κάποια άτομα στην σκάλα του Σμιθ να είχαν βρει έναν τρόπο να αντλούν την ενέργεια από τον κινητήρα για να προωθήσουν προς τα πάνω μόνο τους εαυτούς τους. Το πρόβλημα φυσικά είναι ότι, εάν αυτό το κατόρθωναν, ο ανελκυστήρας θα έμενε στάσιμος.

Συνοψίζοντας, δεν είναι δύσκολο να δούμε πώς οι ιστορικές εξελίξεις των αρχών του 19^{ου} αιώνα οδήγησαν σε μία πρώτη θεωρία των οικονομικών υφέσεων. Η αντιπάθεια

του Ρικάρντο προς τη στάση που κρατούσαν οι γαιοκτήμονες, καθώς και η απαίτησή τους για απαγόρευση των εισαγωγών τροφίμων έτσι ώστε να αυξήσουν τα κέρδη τους, τον οδήγησαν σε μία επανεξέταση της κυρίαρχης οικονομικής θεωρίας εκείνης της εποχής. Το εντυπωσιακό είναι ότι ο Ρικάρντο ήταν ιδιοκτήτης μεγάλων εκτάσεων γης από τις οποίες λάμβανε σημαντικές προσόδους (δες το παρακάτω κουτί). Εντούτοις, διανοητικά, ιδεολογικά και πολιτικά ταυτίστηκε με τους βιομήχανους, τους οποίους θεωρούσε, όπως και ο Σμιθ, ως την εμπροσθοφυλακή της προόδου. Απεχθανόταν την αλυσίδα που οδηγούσε από τις υψηλότερες γαιοπροσόδους στις αυξανόμενες τιμές των τροφίμων και από εκεί στους υψηλότερους μισθούς (έτσι ώστε οι εργάτες να είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν αρκετά τρόφιμα και να αποφύγουν την κατάρρευση λόγω ελλειπών διατροφής) και στα χαμηλότερα κέρδη, άρα και στη μικρότερη συσσώρευση κεφαλαίου. Επομένως, η θεωρητική του παρέμβαση μπορεί να κατανοηθεί σε όρους (α) της αξιολόγησης από την πλευρά του των νέων ιστορικών δεδομένων και (β) της ιδεολογικής του τοποθέτησης (υπέρ του βιομηχανικού κεφαλαίου).

Διανοητική Εντιμότητα και Οικονομική Θεωρία

Αν και (επιμένω) ότι η ιστορία και η ιδεολογία είναι **οι δύο άρχοντες** [the twin masters] των οικονομικών (άρα και των οικονομολόγων), αυτό δεν σημαίνει ότι η οικονομική θεωρία αντανακλούσε πάντοτε το προσωπικό συμφέρον των δημιουργών της. Για παράδειγμα, ο Ντέιβιντ Ρικάρντο ήταν ένας μεγάλος γαιοκτήμονας και θα επωφελούνταν ιδιαίτερα από πολιτικές σαν αυτές ενάντια στις οποίες αγωνίστηκε στη Βουλή των Κοινοτήτων (τη θέση του στην οποία είχε αγοράσει!). Ο φίλος του και θεωρητικός του αντίπαλος Τόμας Μάλθους, έγραψε τα ακόλουθα πάνω σε αυτό το ζήτημα:

«Είναι κάπως ιδιάζον το ότι ο κ.Ρικάρντο, ένας σημαντικός λήπτης προσόδων, έχει υποτιμήσει τόσο πολύ την εθνική τους σημασία. Ενώ εγώ, που δεν έχω λάβει ποτέ μου πρόσοδο και ούτε προσδοκώ να λάβω στο μέλλον, θα κατηγορηθώ κατά πάσα πιθανότητα ότι υπερτιμώ τη σπουδαιότητά τους. Οι διαφορετικές μας απόψεις μπορούν τουλάχιστον να επιβεβαιώσουν την αμοιβαία μας ειλικρίνεια και να στηρίζουν την πεποίθηση ότι σε όποια μεροληψία και αν υπόκειται η σκέψη μας στις θεωρίες που έχουμε διατυπώσει, σίγουρα δεν υπόκειται σε αυτήν τη μεροληψία από την οποία είναι πιο δύσκολο να φυλαχτεί κανείς, αυτή που βασίζεται στην προσωπική του κατάσταση και στο συμφέρον»

Ένας άλλος στοχαστής που ανήκει στην ίδια κατηγορία είναι ο Φρίντριχ Ένγκελς, ο μόνιμος συνεργάτης του Καρλ Μαρξ. Αν και γεννήθηκε σε μία καπιταλιστική οικογένεια (ήταν μάλιστα ιδιοκτήτης ενός εργοστασίου στο Μάντσεστερ), πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του υποστηρίζοντας το δικαίωμα, καθώς και την υποχρέωση, των εργατών να αποκτήσουν την ιδιοκτησία των εργοστασίων δια της βίας.

1.2.4 Ο Επαναστάτης: Καρλ Μαρξ

Δεν θα ήταν παράλογη η γενίκευση ότι όλες οι σπουδαίες οικονομικές θεωρήσεις κατασκευάστηκαν με τον ίδιο τρόπο: στη βάση κάποιου συνδυασμού ιστορίας και ιδεολογίας. Είδαμε πώς οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι και η

Η Άποψη του Μαρξ για τον Κεντρικό Ρόλο της Εργασίας

«Η εργασία δεν παράγει απλά και μόνο εμπορεύματα. Ταυτόχρονα, παράγει τον εαυτό της και τον εργάτη ως εμπορεύματα και μάλιστα στην ίδια αναλογία με την εν γένει παραγωγή εμπορευμάτων.»

Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα

ιδεολογική προσκόλληση στον καπιταλισμό έστρεψαν τον Ρικάρντο εναντίον της κοινωνικής τάξης στην οποία ο ίδιος άνηκε και τον οδήγησαν στη σύνθεση θεωριών που αμφισβητούσαν την αισιοδοξία του Άνταμ Σμιθ για το μέλλον του καπιταλισμού. Τα οικονομικά έργα του Καρλ Μαρξ (1818-1883) αποτελούν ένα ακόμη παράδειγμα. Όπως και ο Ρικάρντο, δεν πίστευε ότι ο ανταγωνισμός μπορούσε να εγγυηθεί τη μεγέθυνση της οικονομίας. Επιπλέον, σε συμφωνία και πάλι με τον Ρικάρντο, θεωρούσε ότι η ανισότητα θα βάθαινε και ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις θα εντεινόταν. Αλλά σε αντίθεση με το πολιτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ο

Ρικάρντο είχε αναπτύξει τις ιδέες του, η σύγκρουση ανάμεσα στους γαιοκτήμονες (πρόσοδος) και τους καπιταλιστές (κέρδος) είχε αμβλυνθεί σε μεγάλο βαθμό την εποχή που η οικονομική σκέψη του Μαρξ διαμορφωνόταν (μάλιστα το ποσοστό του συνολικού εισοδήματος το οποίο πληρωνόταν ως πρόσοδος μειωνόταν ραγδαία). Όσον αφορά στον Μαρξ, μία διαφορετική σύγκρουση και μία άλλη συμπάθεια σημάδεψαν τη σκέψη του. Ήταν η διαμάχη κεφαλαίου-εργασίας (η οποία κατέληξε στις Ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1848) και η ταύτιση του Μαρξ με τους τελευταίους των τελευταίων: τους εργάτες, για τους οποίους ο Ρικάρντο είχε δείξει ελάχιστο ενδιαφέρον λόγω της εστίασής του στη σύγκρουση μεταξύ γαιοκτημόνων και καπιταλιστών. Γράφοντας σε μία εποχή όπου η εξέλιξη του καπιταλισμού χαρακτηρίζονταν από βίαιες διακυμάνσεις και προσπαθώντας να εξηγήσει τις διακυμάνσεις αυτές (καθώς και την κοινωνική διαμάχη εργασίας-κεφαλαίου που αυτές συνεπάγονταν), ο Μαρξ έθεσε ένα απλό ερώτημα: Τι είναι αυτό που δίνει αξία στα εμπορεύματα;

Η Αποψη του Μαρξ για τη Σχέση Εργοδότη-Εργαζόμενου

«Ο κάτοχος χρήματος έχει πληρώσει για την αξία μίας ημέρας εργασίας, άρα η χρήση της εργασίας μιας ολόκληρης ημέρας ανήκει σε αυτόν κατά τη διάρκεια της μέρας αυτής. Το γεγονός ότι η απόκτηση μίας ημέρας εργατικής δύναμης κοστίζει μόνο μισή μέρα εργασίας... ότι επομένως η αξία που δημιουργείται από τη χρήση της εργασίας κατά τη διάρκεια μιας μέρας είναι διπλάσια από την αξία της ίδιας της εργασίας μιας μέρας, αποτελεί σίγουρα τύχη για τον αγοραστή, αλλά σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί αδικία για τον πωλητή.»

Άρα, αντίθετα από ότι πιστεύει η κοινή γνώμη, ο Μαρξ δεν θεωρούσε τους καπιταλιστές υπεύθυνους για τα δεινά του καπιταλισμού. Η κριτική του εστίασε 'στις εσωτερικές αντιφάσεις' ή όπως θα λέγαμε σήμερα στον ανορθολογισμό ενός συστήματος στα πλαίσια του οποίου η εργασία δεν αμείβεται ως τέτοια, αλλά όπου οι εργάτες λαμβάνουν έναν μισθό σε αντάλλαγμα για τον χρόνο εργασίας τους.

Η απάντησή του, επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από τον Σμιθ και τον Ρικάρντο, ήταν ότι *η αξία ενός εμπορεύματος αντανακλά την ποσότητα ανθρώπινης εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του*. (Προσέξτε πως η ιδεολογική του ταύτιση με τους εργάτες κατευθύνει τη θεωρία του στην σύνδεση της οικονομικής αξίας με την ανθρώπινη εργασία.) Άρα η αυτοματοποίηση (συσσώρευση κεφαλαίου) μειώνει την αξία ενός εμπορεύματος επειδή μειώνει την ποσότητα ανθρώπινης

εργασίας(τρέχουσας και παρελθούσας) που έχει «αποκρυσταλλοποιηθεί» στο εμπόρευμα. Το επόμενο του ερώτημα είναι: Από που προέρχονται τα κέρδη; Συμφωνούσε με τον Σμιθ ότι δεν μπορεί να προέρχονται απλά και μόνο από το να

αγοράζει κανείς φθηνά και να πουλάει ακριβά, καθώς ο ανταγωνισμός θα οδηγούσε όλες τις τιμές σε ένα ελάχιστο επίπεδο το οποίο θα αντανάκλυνε την αξία του εμπορεύματος. Και αν κανένας δεν μπορεί να πουλήσει τίποτα πάνω από την αξία του, κανένας δεν μπορεί να βγάλει κέρδος μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων και μόνο. Η απάντηση του Μαρξ ήταν ότι τα κέρδη δεν δημιουργούνται στην πώληση, αλλά κατά τη διάρκεια της παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα, οφείλονται στη διαφορά ανάμεσα στην αξία της εργασίας ως εμπορεύματος και στην αξία η οποία προστίθεται στα εμπορεύματα από τους εργάτες. Ας ορίσουμε αυτές τις δύο διαφορετικές αξίες προσεκτικά: (α) η αξία της εργασίας ως εμπόρευμα, δηλαδή *η αξία του εργασιακού χρόνου (ή της εργασιακής δύναμης)* και (β) η αξία του εμπορεύματος που η εργασία έχει δημιουργήσει, δηλαδή *η αξία της εργασίας*.

(α) Η Αξία του Εργασιακού Χρόνου (ή της Εργασιακής Δύναμης)

Ο εργασιακός χρόνος (ή η εργασιακή δύναμη) αποτελεί, ως εμπόρευμα, αντικείμενο αγοραπωλησίας μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών και έχει μία τιμή (τον μισθό) η οποία αντανακλά τη ζήτηση και την προσφορά χρόνου εργασίας. Επομένως, ο μισθός αντιστοιχεί στην αξία του εργασιακού χρόνου. Αλλά ποια είναι αυτή η αξία; Ας πάρουμε για παράδειγμα τον Βασίλη, ο οποίος είναι βιομηχανικός εργάτης. Ποια είναι η (οικονομική) αξία του χρόνου του Βασίλη; Θυμηθείτε τον ορισμό του Μαρξ για την αξία κάθε εμπορεύματος: ισούται με την εργασία που έχει χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή του. Τι έχει χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή του «εργασιακού χρόνου» του Βασίλη; Ο Μαρξ απαντά: όλα τα εμπορεύματα τα οποία είναι αναγκαία για τη συνέχιση της ζωής του Βασίλη (π.χ. τροφή, στέγαση κλπ.). Όλα όσα είναι απαραίτητα έτσι ώστε να μπορεί ο Βασίλης να παρουσιάζεται κάθε πρωί στη δουλειά του, έτοιμος για την εργασία μιας ολόκληρης μέρας. Η συνολική αξία αυτών των εμπορευμάτων (η οποία ισούται με την ανθρώπινη εργασία που έχει ξοδευτεί, από άλλους εργάτες, για την παραγωγή τους) καθορίζει την αξία του χρόνου εργασίας του Βασίλη.

(β) Η Αξία της Εργασίας

Κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας, η δουλειά του Βασίλη εισέρχεται (τρόπος του λέγειν) στα εμπορεύματα και τους προσθέτει αξία (θυμηθείτε τον ορισμό

του Μαρξ της αξίας ενός εμπορεύματος ως ανάλογης της ποσότητας εργασίας που ξοδεύεται στην παραγωγή του). Άρα, η αξία της εργασίας του Βασίλη αντιστοιχεί στην αξία των εμπορευμάτων τα οποία παράγει.

Ο Μαρξ τόνισε ότι το (α) και το (β) διαφέρουν, ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος να αναμένουμε ότι η συνολική ποσότητα εργασίας που άλλοι εργάτες έχουν καταβάλει για να αναπαραχθεί ο Βασίλης ως *εργάτης* (μέσω της δημιουργίας των εμπορευμάτων που είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή του Βασίλη) θα είναι ίση με την ποσότητα εργασίας του Βασίλη στο εργοστάσιο. Πράγματι, ο εργοδότης του Βασίλη δεν θα είχε κανέναν λόγο να τον απασχολήσει εάν η εργασία που ο Βασίλης συνεισέφερε δεν ήταν μεγαλύτερη από την εργασία που άλλοι εργάτες έχουν συνεισφέρει για να «διατηρήσουν» τον Βασίλη (την οποία ο Βασίλης «αγοράζει» με το μισθό που παίρνει από τον εργοδότη του). Και αυτό είναι το κρίσιμο σημείο: Η διαφορά ανάμεσα στο (β) και στο (α) παρακρατείται από τον εργοδότη και αποτελεί την πηγή του κέρδους του. Ο Μαρξ αποκάλεσε αυτή τη διαφορά *υπεραξία*. Από την υπεραξία αυτή ο καπιταλιστής πληρώνει την πρόσοδο στον γαιοκτήμονα, τον τόκο στην τράπεζα και κρατάει τα υπόλοιπα ως κέρδος.

Πώς μπορεί η θεωρία αυτή να εξηγήσει τις διακυμάνσεις στην εξέλιξη του καπιταλισμού; Ας υποθέσουμε, λέει ο Μαρξ, ότι ξεκινάμε από μία κατάσταση που θα ζέσταινε την καρδιά του Άνταμ Σμιθ, δηλαδή μία περίοδο μεγέθυνσης οδηγούμενης από τη συσσώρευση κεφαλαίου, με τους καπιταλιστές να επανεπενδύουν πρόθυμα τα κέρδη τους σε περισσότερα και καλύτερα μηχανήματα. Είναι η κατάσταση αυτή διατηρήσιμη; Ο Μαρξ κοίταξε αυτή τη ρόδινη εικόνα μιας μεγεθυνόμενης καπιταλιστικής οικονομίας και είδε την αρχή μιας επικείμενης οικονομικής κρίσης. Καθώς η παραγωγή εκμηχανίζεται, κάθε μονάδα προϊόντος ενσωματώνει όλο και λιγότερη ανθρώπινη εργασία. Και καθώς είναι η τελευταία που καθορίζει την αξία των εμπορευμάτων, η μείωση των αξιών, η πτώση των τιμών και η κατάρρευση των κερδών είναι απλά ζήτημα χρόνου. Κάποιες επιχειρήσεις, οι περισσότεροι ευάλωτες, θα χρεοκοπήσουν προκαλώντας μία αρνητική αλυσιδωτή αντίδραση: οι πρώτοι εργάτες που θα μείνουν άνεργοι θα περικόψουν τις αγορές τους και έτσι θα μειώσουν ακόμα περισσότερο τα κέρδη κάποιων άλλων επιχειρήσεων οι οποίες θα αναγκαστούν τότε να απολύσουν περισσότερους εργαζόμενους κ.ο.κ. μέχρι η

οικονομία να περιέλθει σε στασιμότητα οπότε τεράστιες ουρές ανέργων θα μαζεύονται έξω από τις πύλες εργοστασίων που υπολειτουργούν (ή, ακόμα χειρότερα, που έχουν κλείσει), ψάχνοντας απεγνωσμένα για δουλειά.

Σε κάποιο σημείο, η ύφεση θα έχει βαθύνει τόσο πολύ, πού όσες επιχειρήσεις έχουν επιβιώσει θα αρχίσουν να πηγαίνουν καλύτερα. Αυτό θα συμβεί διότι, με πολλούς από τους ανταγωνιστές τους να έχουν τεθεί εκτός αγοράς, θα απολαμβάνουν ένα πολύ μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς. Παρά το ότι η πίτα θα έχει συρρικνωθεί, θα υπάρχουν πολύ λιγότερες επιχειρήσεις που θα ανταγωνίζονται για κάποιο κομμάτι, με αποτέλεσμα όσοι έχουν μείνει στο παιχνίδι να είναι σε θέση να αρπάξουν ένα μεγαλύτερο κομμάτι από την (εντούτοις συρρικνωμένη) πίτα. Επιπρόσθετα, μέσω της δημιουργίας τεράστιων ποσοτήτων ανενεργού κεφαλαίου και εργασίας οι τιμές των οποίων θα πέσουν κάτω από τις αξίες τους, η ύφεση θα μειώσει τα κόστη των επιχειρήσεων. Μα απλά λόγια, κατά τη διάρκεια της ύφεσης, οι επιχειρήσεις που θα έχουν επιβιώσει θα είναι σε θέση να αγοράσουν πρώτες ύλες, ηλεκτρονικό εξοπλισμό και μηχανήματα για ένα κομμάτι ψωμί. Όσον αφορά στους εργάτες, απεγνωσμένοι καθώς θα είναι για δουλειά, θα εργαστούν για χαμηλότερους μισθούς και – ακόμα και αν ο μισθός τους δεν μειωθεί – θα εργαστούν πολύ πιο σκληρά φοβούμενοι ότι μπορεί, με κάθε καπρίτσιο του εργοδότη, να πεταχτούν στον ανθρώπινο σωρό που περιμένει με αξιολύπητο τρόπο έξω από τις πύλες του εργοστασίου. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, δεν είναι καθόλου περίεργο ότι, σύμφωνα με τον Μαρξ, οι οικονομικές κρίσεις είναι για τον καπιταλισμό ότι και η κόλαση για τον Χριστιανισμό: απολύτως αναγκαίες.

Σε αντίθεση όμως με την κόλαση, μία οικονομική κρίση δεν είναι μόνιμη. Προσπαθώντας να επαυξήσουν την κυριαρχία τους στην αγορά, οι επιχειρήσεις που έχουν επιβιώσει αρχίζουν να επεκτείνονται μέσα στην ύφεση. Καθώς επεκτείνονται (π.χ. προσλαμβάνοντας περισσότερους εργάτες), ξεκινούν μία άλλη αλυσιδωτή αντίδραση, αυτή τη φορά θετική, η οποία αυξάνει το προϊόν, την απασχόληση και τελικά τη συσσώρευση κεφαλαίου. Η οικονομία βγαίνει από την ύφεση και εισέρχεται σε μία περίοδο μεγέθυνσης. Και πάλι όμως, η άνοδος εμπεριέχει τον σπόρο της επόμενης ύφεσης. Και ούτω καθ' εξής.

Ο Μαρξ προχώρησε στην πρόβλεψη ότι κάθε ύφεση αναζωογονεί τον καπιταλισμό,

καθώς προκαλεί μία διαδικασία επιλογής μέσω της οποίας οι ισχυρότερες επιχειρήσεις επιβιώνουν με τίμημα την καταστροφή των λιγότερο ισχυρών. Μία διαδικασία την οποία, πολλά χρόνια μετά τον Μαρξ, ο Αυστριακός οικονομολόγος Τζόσεφ Σουμπέτερ θα περιέγραφε ως τη διαδικασία της «δημιουργικής καταστροφής». Ο Μαρξ πίστευε όμως ότι με κάθε ύφεση, η φτώχεια και η ανισότητα θα χειροτέρευαν. Και κάθε νέα περίοδος μεγέθυνσης θα είναι όλο και λιγότερο πιθανό να αναπληρώσει την οικονομική ζημιά που προκλήθηκε από την προηγούμενη ύφεση. Κάποια στιγμή, ο καπιταλισμός θα εξαντλήσει τη δυνατότητά του να καινοτομεί και να χρησιμοποιεί τους διάφορους πόρους (ιδιαίτερα τους ανθρώπινους) με κάποια επίφαση αποτελεσματικότητας. Για τον Μαρξ, η απάντηση σε αυτόν τον μάταιο κύκλο είναι ο σχεδιασμός ενός πιο ορθολογικού οικονομικού συστήματος: του σοσιαλισμού. Για αυτόν τον επαναστατικό στοχαστή, ο καπιταλισμός δεν είναι «κακός» επειδή είναι άδικος, αλλά είναι άδικος επειδή είναι ανορθολογικός και θεμελιωδώς σπάταλος.

1.2.5 Οι δύο άρχοντες των Οικονομικών: Ιδεολογία και Ιστορία

Το αντικείμενο του βιβλίου αυτού δεν είναι η ιστορία των οικονομικών θεωριών. Οι σύντομες αναφορές στην ταυτόχρονη εξέλιξη τόσο του καπιταλισμού όσο και των οικονομικών ιδεών γύρω από τον καπιταλισμό αποσκοπούν στο να δώσουν στον αναγνώστη μία αίσθηση της **περίπλοκης φύσης** [precariousness] της οικονομικής θεωρίας. Σε αντίθεση με την φυσική, η οικονομική θεωρία δεν αποτελεί απλά την απάντηση στην ανάγκη να γνωρίσουμε τη λειτουργία κάποιας αντικειμενικής πραγματικότητας. Σε αντίθεση με τη φύση η οποία μας διευκολύνει καθώς διατηρείται σε απόσταση από τις θεωρίες μας, η κοινωνία δεν είναι τόσο βολική. Οι κοινωνικές θεωρίες είναι τόσο συνδεδεμένες με την ίδια την κοινωνία, ώστε να είναι δραματικά δυσκολότερο για έναν κοινωνικό επιστήμονα, σε σχέση με έναν φυσικό επιστήμονα, να διατηρήσει μία σημαντική απόσταση ανάμεσα στον εαυτό του και στο αντικείμενο της μελέτης του. Ως αποτέλεσμα, τα οικονομικά είναι κατά ένα μέρος επιστήμη και κατά ένα άλλο μέρος ιδεολογία. Το ποιο από αυτά τα δύο μέρη είναι μεγαλύτερο, αποτελεί άλλο ένα αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των οικονομολόγων!

Μπορούν τα Οικονομικά να είναι Επιστήμη;

Οι περισσότεροι οικονομολόγοι θα απαντούσαν σε αυτό το ερώτημα με ένα ηχηρό «ναι». Οι οικονομολόγοι αυτοί διακρίνουν δύο είδη οικονομικών: τα *θετικά* και τα *κανονιστικά*. Τα θετικά οικονομικά αναγνωρίζονται ως η επιστημονική μελέτη του πώς είναι τα πράγματα, ή του πώς συγκεκριμένα οικονομικά συστήματα λειτουργούν. Τα κανονιστικά οικονομικά έχουν να κάνουν με το πώς θα θέλαμε να είναι τα πράγματα, με το ποιο είδος οικονομικού συστήματος θα προτιμούσαμε. (Τα διδακτικά εγχειρίδια, αφού αναφερθούν σε αυτή τη διάκριση, εστιάζουν στα θετικά οικονομικά. Μάλιστα, ένα διάσημο εγχειρίδιο του Richard Lipsey τιτλοφορείται *Θετικά Οικονομικά*.) Η βασική ιδέα είναι ότι μπορούμε να κρατήσουμε τα θετικά οικονομικά ελεύθερα από ιδεολογία, ηθικές κρίσεις, πολιτικά πάθη κλπ. και αφού αποκτήσουμε μία καθαρή εικόνα του τι είναι εφικτό να επανεισάγουμε τα πάθη αυτά έτσι ώστε να αποφασίσουμε τι είναι επιθυμητό (δηλαδή να μεταβούμε στα κανονιστικά οικονομικά).

Άλλοι οικονομολόγοι (μεταξύ των οποίων και ο υποφαινόμενος) διαφωνούν. Θεωρούν ότι η διάκριση θετικών-κανονιστικών οικονομικών είναι αδύνατη. Για παράδειγμα, πιστεύουν ότι πίσω από κάθε «θετική οικονομική σκέψη» βρίσκεται μία ιδεολογική θέση. Ακόμα χειρότερα και σε αντίθεση με τη φυσική ή τη χημεία, δεν υπάρχουν ούτε καν οικονομικά δεδομένα που να μην επηρεάζονται από την ιδεολογία. Ας πάρουμε για παράδειγμα τον πληθωρισμό, δηλαδή το ρυθμό αύξησης των τιμών. Ποιες τιμές πρέπει να συνυπολογίσουμε; Πρέπει να λάβουμε υπ' όψη την τιμή μιας Ρολς-Ρόις, ενός εισιτηρίου αστικών συγκοινωνιών ή κάποιο συνδυασμό και των δύο; Και αν επιλέξουμε κάποιον συνδυασμό, πόση έμφαση πρέπει να δώσουμε στον ένα και πόση στο άλλο αγαθό όταν υπολογίζουμε την μέση μεταβολή του κόστους μεταφοράς; Με άλλα λόγια, *κάθε* μέτρηση του πληθωρισμού κρύβει κάποια *πολιτική* απόφαση η οποία αναφέρεται στο ποια ομάδα του πληθυσμού θεωρούμε πιο σημαντική (τους πλούσιους ή τους φτωχούς). Και το να παριστάνουμε ότι τα οικονομικά είναι μία αντικειμενική μελέτη του εφικτού (και όχι του επιθυμητού), είναι απλά μία πολιτική προσπάθεια που αποσκοπεί στο να παρουσιαστούν κάποιες συγκεκριμένες, πολιτικά φορτισμένες, απόψεις ως αντικειμενικές, άρα και ανώτερες.

Ανεξάρτητα από όλα αυτά, τα οικονομικά διδακτικά εγχειρίδια φαίνονται απολύτως μη ιδεολογικά. Όμως κάθε οικονομική θεωρία βασίζεται σε κάποια ιδεολογική ή πολιτική προκατάληψη. Είδαμε πώς ο Άνταμ Σμιθ κατασκεύασε μία θεωρία συνεπή (α) με την πίστη του στο ελεύθερο εμπόριο και (β) με τις ιστορικές εξελίξεις του 18^{ου} αιώνα οι οποίες σηματοδεύτηκαν από τη γέννηση κοινωνιών της αγοράς μέσα στα πλαίσια φεουδαρχικών κοινωνιών με αγορές. Ο Σμιθ παίρνει τη λογική του ενοικιαστή (ο οποίος νοικιάζει τη γη από τον γαιοκτήμονα και προσλαμβάνει μισθωτή εργασία), του εμπόρου και του κρεοπώλη του 1770 και υποθέτει ότι αυτή είναι η λογική των ορθολογικών ανδρών κάθε τόπου και κάθε εποχής (κατά την

εποχή εκείνη, ο ορθολογισμός των γυναικών ήταν ιδιαίτερα αμφισβητήσιμος στη βάση σεξιστικών φιλοσοφικών ιδεών). Ξεχνάει ότι η λογική αυτή είναι επίσης ένα προϊόν της ιστορίας, ότι δεν υπήρχε πριν ο ενοικιαστής, ο σιδεράς, ο κρεοπώλης και ο εργάτης αναγκαστούν, λόγω των ιστορικών αλλαγών, να εισέλθουν στην ανταγωνιστική αγορά και να αναπτύξουν μία συγκεκριμένη, προσανατολισμένη προς την αγορά, νοοτροπία. Η *ιδεολογική* ταύτιση του Σμιθ με αυτή τη νοοτροπία τον οδήγησε σε μία συγκεκριμένη θεώρηση της ανθρώπινης φύσης, καθώς και του είδους κοινωνικής οργάνωσης (καπιταλισμός) που θα την υπηρετούσε με τον καλύτερο τρόπο. Όσο εντυπωσιακό και αν είναι το όραμα του Σμιθ, θα ήταν λάθος να ερμηνευτεί ως ένα αντικειμενικό, επιστημονικό, μη ιδεολογικό υπόδειγμα του κοινωνικού κόσμου.

Η θεωρία του Ντέιβιντ Ρικάρντο ήταν επίσης προϊόν της ιδεολογίας του και της εποχής στην οποία έζησε. Ήταν σε απόλυτη συμφωνία (α) με την αντιπάθεια του Ρικάρντο προς τους εισοδηματίες (δηλαδή τους γαιοκτήμονες, όπως και ο ίδιος, οι οποίοι απολάμβαναν τα οφέλη από τη συσσώρευση κεφαλαίου χωρίς να συνεισφέρουν τίποτα σε αυτή) και (β) με τις ιστορικές εξελίξεις της εποχής του (τους Ναπολέοντειους Πολέμους και την επακόλουθη πολιτική σύγκρουση ενάντια στους, υπέρμαχους του προστατευτισμού, γαιοκτήμονες). Τέλος, το υπόδειγμα του Καρλ Μαρξ για τον καπιταλισμό αντανakλούσε (α) την αλληλεγγύη του με την εργατική τάξη εναντίον των εκμεταλλευτών της και (β) την ιστορία των υφέσεων και των επαναστάσεων της περιόδου κατά την οποία έγραψε τα έργα του.

Από τότε, η ιδεολογία και η ιστορία συνέχισαν να δημιουργούν αντιφατικές οικονομικές θεωρήσεις, όπως αυτές των παρακάτω οικονομολόγων (για τους οποίους πιθανότατα δεν γνωρίζετε ακόμα τίποτα): Ρόζα Λούξεμπουργκ, Τζόσεφ Σουμπέτερ, Τζον Μέυναρντ Κέυνς, Φρίντριχ φον Χάγιεκ, Πωλ Σουήζυ, Τζον Κέννεθ Γκαλμπρέιθ, Τζόαν Ρόμπινσον, Μίλτον Φρίντμαν, Ρόμπερτ Λούκας. Ο λόγος για τις βίαιες μεταξύ τους διαφωνίες δεν είναι ότι κάποιοι είναι πιο έξυπνοι από κάποιους άλλους. Είναι μάλλον ότι η αρχική ιδεολογική τους θέση διαφέρει, καθώς και ότι δεν μοιράζονται μία κοινή ιστορία.

1.3.1 Η Γέννηση των Νεοκλασικών Οικονομικών

Φαντάσου ότι είσαι ο πρώτος στην ιστορία καθηγητής των οικονομικών σε κάποιο φημισμένο Ευρωπαϊκό πανεπιστήμιο κοντά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Μετά την πρώτη σου διάλεξη, φτάνεις στην αίθουσα όπου όλοι οι καθηγητές συναντιούνται για να πουν το τσάι τους. Κάθεται σε ένα τραπέζι και ακούς με διακριτικότητα τις διάφορες συζητήσεις. Ο καθηγητής της φυσικής μιλάει για τις τελευταίες εξελίξεις στη θερμοδυναμική και για την εντυπωσιακή δυνατότητα κατανόησης του σύμπαντος με έναν μη Νευτώνειο τρόπο. Ο καθηγητής της βιολογίας προβλέπει ότι οι Δαρβινικές θεωρίες θα εστιάσουν τελικά όχι στην εξέλιξη ολόκληρων ζωικών οργανισμών, αλλά στην εξέλιξη γονιδίων, ίσως και ακόμα μικρότερων οντοτήτων από τις οποίες τα γονίδια αποτελούνται. Εν τω μεταξύ, οι καθηγητές της φιλοσοφίας, της νομικής και της γλωσσολογίας έχουν εμπλακεί σε μία έντονη διαμάχη γύρω από τη φύση της γλώσσας. Κάποια στιγμή προσέχουν την παρουσία σου και διακόπτουν τις συζητήσεις τους. Ένας από αυτούς σπάει την ενοχλητική σιωπή ρωτώντας σε: «Πες μας φίλε μου, τι είναι αυτή η οικονομική επιστήμη που μελετάς; Αξίζει τον κόπο;»

Τι απαντάς; Τους δίνεις μία γρήγορη διάλεξη σε σχέση με το πώς θα αυξηθεί η τιμή των παπουτσιών όταν η ζήτηση είναι μεγαλύτερη από την προσφορά; Ή τους λες για την κυλιόμενη σκάλα του Άνταμ Σμιθ; Ή για την αντιπάθεια του Ρικάρντο για τους γαιοκτήμονες; Είναι λίγο ντροπιαστικό, έτσι δεν είναι; Φαντάζομαι ότι σε μία τέτοια περίπτωση θα ήθελες οπωσδήποτε να πείσεις τους συνομπ συναδέλφους σου ότι το αντικείμενό σου είναι εξίσου επιστημονικό και σεβαστό με τα δικά τους. Ανεξαρτήτως του αν οι πρώτοι ακαδημαϊκοί οικονομολόγοι ένιωθαν πράγματι έτσι, οι θεωρητικές τους ενασχολήσεις δεν είναι ασύμβατες με τέτοιου είδους συναισθήματα ντροπής σε σχέση με αυτό που σήμερα αποκαλείται Κλασική Πολιτική Οικονομία ή Κλασικά Οικονομικά (δηλαδή το έργο του Άνταμ Σμιθ, του Ντέιβιντ Ρικάρντο, του Καρλ Μαρξ και άλλων).

Αν και αναγνώριζαν τη βαρύτητα των βασικών οικονομικών ιδεών στα Κλασικά κείμενα, θεωρούσαν ότι τα κείμενα αυτά περιείχαν σε υπερβολικό βαθμό πολιτική, ιδεολογία και εικασίες, χαρακτηριστικά τα οποία εμπόδιζαν την ανάπτυξη ενός πεδίου τόσο επαγγελματικού όσο, για παράδειγμα, η φυσική. Σε ένα μικρό χρονικό

διάστημα, ακαδημαϊκοί οικονομολόγοι όπως ο Άλφρεντ Μάρσαλ και ο Λεόν Βαλράς (δες το παρακάτω κουτί) **επανασχεδιάζουν** [re-calibrated] την οικονομική θεωρία έτσι ώστε να πάρει τη μορφή μιας φυσικής επιστήμης. Στην αλλαγή του αιώνα, το κυρίαρχο νέο χαρακτηριστικό των οικονομικών ήταν η εντατική χρήση των μαθηματικών, καθώς και η συνειδητή προσπάθεια να απαλλαγούν τα οικονομικά από την πολιτική, τα πάθη και τις φιλοσοφικές ανησυχίες, στοιχεία με τα οποία είχαν διαποτιστεί από το έργο ανθρώπων όπως ο Σμιθ, ο Ρικάρντο και ο Μαρξ. Το προϊόν των προσπαθειών αυτών των πρώτων ακαδημαϊκών οικονομολόγων αποκαλείται σήμερα Νεοκλασικά Οικονομικά. Τα σύγχρονα διδακτικά εγχειρίδια προσπαθούν να μεταδώσουν μία ικανοποιητική σύνοψη αυτών των *νεοκλασικών* προσπαθειών από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως σήμερα.

Ένας εκ των Ιδρυτών των Νεοκλασικών Οικονομικών Εκφράζει τις Απόψεις του

« Όσον αφορά σε αυτούς τους οικονομολόγους που δεν γνωρίζουν μαθηματικά ... και εντούτοις έχουν υποστηρίξει την άποψη ότι τα μαθηματικά δεν μπορούν να δια φωτίσουν οικονομικές αρχές, ως τους αφήσουμε στην ησυχία τους να επαναλαμβάνουν ότι «η ανθρώπινη ελευθερία δεν θα επιτρέψει ποτέ στον εαυτό της να περικλειστεί σε εξισώσεις» ή ότι «τα μαθηματικά αγνοούν τις τριβές που υπάρχουν παντού στην κοινωνική επιστήμη» και άλλες εξίσου ισχυρές και λυρικές φράσεις. Δεν μπορούν να εμποδίσουν τη θεωρία του καθορισμού των τιμών σε συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού από το να εξελιχθεί σε μία μαθηματική θεωρία. Επομένως, η εναλλακτική λύση την οποία θα αντιμετωπίζουμε πάντοτε είναι είτε η απομάκρυνση από το αντικείμενο και συνεπώς η ανάπτυξη μιας θεωρίας εφαρμοσμένων οικονομικών δίχως καμία προσφυγή σε μία θεωρία καθαρών οικονομικών είτε η αντιμετώπιση των προβλημάτων των καθαρών οικονομικών χωρίς τον απαραίτητο εξοπλισμό, στην οποία περίπτωση το αποτέλεσμα θα είναι όχι μόνο πολύ κακά καθαρά οικονομικά, αλλά και πολύ κακά μαθηματικά.»

Λεόν Βαλράς, 1900

Και ο πρώτος Καθηγητής Οικονομικών στο Κέμπριτζ Εκφράζει τις Επιφυλάξεις του

Τα περισσότερα οικονομικά φαινόμενα «... δεν μπορούν να εκφραστούν εύκολα με μαθηματικό τρόπο». Οι οικονομολόγοι πρέπει επομένως να προσέχουν να μην «... αποδώσουν λανθασμένες αναλογίες στις οικονομικές δυνάμεις, δίνοντας περισσότερη έμφαση σε αυτά τα στοιχεία που μπορούν πιο εύκολα να μελετηθούν με αναλυτικές μεθόδους».

Άλφρεντ Μάρσαλ, 1897

Φαντάσου τώρα ότι ήσουν εσύ αυτός που αναλάμβανε να επανασχεδιάσει την οικονομική θεωρία ώστε αυτή να μοιάζει περισσότερο στη φυσική παρά στην πολιτική επιστήμη ή στη φιλοσοφία. Πώς θα το έκανες αυτό; Μια καλή αρχή θα ήταν να δανειστείς κάποιες ιδέες από τη φυσική πάνω στον τρόπο κατασκευής μίας

καθαρά επιστημονικής προσέγγισης. Την εποχή εκείνη, το κυρίαρχο υπόδειγμα στη φυσική ήταν αυτό της Κλασικής Μηχανικής όπως διατυπώθηκε από τον Ισαάκ Νεύτωνα. Με λίγα λόγια και χωρίς να μπούμε σε μεγάλο βάθος, η Νευτώνεια Κλασική Μηχανική περιελάμβανε τέσσερα βήματα. Αποφασίζοντας αρχικά πάνω σε τι θα έπρεπε να εστιάσει η μελέτη (σώματα με συγκεκριμένα φυσικά χαρακτηριστικά, όπως μάζα, θέση, ταχύτητα κλπ.), η φυσική βάσιζε το μεγάλο θεωρητικό της άλμα πάνω σε ορισμένες υποθέσεις σχετιζόμενες με τον τρόπο που λειτουργεί η φύση (δηλαδή με τους Νόμους της Φύσης).

Μία από τις υποθέσεις αυτές είναι η *Αρχή Διατήρησης της Ενέργειας*, η οποία, με απλά λόγια, αναφέρει ότι η ενέργεια δεν μπορεί ποτέ ούτε να δημιουργηθεί ούτε να καταστραφεί (γι αυτό όταν ένα αμάξι συγκρούεται εκρήγνυται: η κινητική του ενέργεια δεν εξαφανίζεται, αλλά μετατρέπεται σε θερμική ενέργεια). Προσέξτε πως, κατ'αρχήν, αυτό είναι απλά μία θεωρητική πρόταση, μία υπόθεση. Θα μπορούσε κάλλιστα να είναι λανθασμένη. Για να ανακαλύψουν περισσότερα, οι φυσικοί έλεγξαν τις συνέπειες της υπόθεσης αυτής πάνω στη συμπεριφορά αυτού που η φυσική επέλεξε να μελετήσει, δηλαδή των σωμάτων.

Η Δομή της Εξήγησης στην Κλασική Μηχανική

Βήμα 1^ο: *Προσδιόρισε* [identify] το αντικείμενο της μελέτης.

Σώματα (π.χ. άτομα, μόρια, ηλεκτρόνια, ένα εκκρεμές κλπ.)

Βήμα 2^ο: Κατασκεύασε μία κεντρική θεωρητική υπόθεση.

Η *Αρχή Διατήρησης της Ενέργειας* (η ενέργεια ούτε δημιουργείται ούτε καταστρέφεται)

Βήμα 3^ο: *Περίγραψε μαθηματικά την συμπεριφορά του αντικειμένου της μελέτης που είναι συνεπής με το Βήμα 2.*

Μάζα = Δύναμη × Επιτάχυνση

(όταν μία δύναμη ασκείται πάνω σε ένα σώμα, η επιτάχυνσή του θα ισούται με το λόγο της μάζας του και του μεγέθους της δύναμης)

Βήμα 4^ο: Παρατήρησε στο εργαστήριο εάν τα πραγματικά αντικείμενα συμπεριφέρονται σύμφωνα με το Βήμα 3.

Εάν ναι, αποδέξου την υπόθεση στο Βήμα 2 και τη θεωρία στο Βήμα 3.

Η Δομή της Εξήγησης στα Νεοκλασικά Οικονομικά

Βήμα 1^ο: *Προσδιόρισε* [identify] το αντικείμενο της μελέτης.

Φορείς αποφάσεων (π.χ. άτομα, επιχειρήσεις, οργανισμοί, κυβερνήσεις κλπ.)

Βήμα 2^ο: Κατασκεύασε μία κεντρική θεωρητική υπόθεση.

Η Αρχή της Μεγιστοποίησης της Χρησιμότητας (οι φορείς αποφάσεων κάνουν κάθε προσπάθεια για να ικανοποιήσουν τις προτιμήσεις τους)

Βήμα 3^ο: Περιγράψε μαθηματικά τη συμπεριφορά του αντικειμένου της μελέτης που είναι συνεπής με το Βήμα 2.

Οριακά Οφέλη = Οριακά Κόστη
(οι φορείς θα συνεχίζουν να κάνουν το X μέχρι του σημείου όπου η τελευταία μονάδα του X θα τους δημιουργήσει τόσα οφέλη όσα και τα κόστη του)

Βήμα 4^ο: Χρησιμοποίησε στατιστικές μεθόδους (οικονομετρία) για να δεις αν το Βήμα 3 είναι σωστό.

Εάν ναι, αποδέξου την υπόθεση στο Βήμα 2 και τη θεωρία στο Βήμα 3.

Ανέλυσαν μαθηματικά ποιο είδος συμπεριφοράς είναι συμβατό με τις αρχικές υποθέσεις. Για παράδειγμα, έδειξαν ότι για να διατηρείται η ενέργεια, πρέπει η επιτάχυνση ενός σώματος πάνω στο οποίο ασκείται κάποια δύναμη να είναι κάποια συγκεκριμένη συνάρτηση της μάζας του σώματος και του μεγέθους της δύναμης. Τελικά, η στιγμή έφτασε κατά την οποία

όλο αυτό το υπόδειγμα μπορούσε να ελεγχθεί. Εάν τα σώματα συμπεριφέρονται στο εργαστήριο σύμφωνα με τους μαθηματικούς κανόνες στους οποίους έχει οδηγήσει η θεωρία, τότε η θεωρία πρέπει να γίνει αποδεκτή. Αλλιώς, επιστρέφουμε στον μαυροπίνακα. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι το εξής: Πώς μπορούμε να χτίσουμε μία οικονομική θεωρία με παρόμοιο τρόπο;

1.3.2 Η Γέννηση των Νεοκλασικών Οικονομικών: Χρησιμότητα και η Ισο-Οριακή Αρχή

Εάν θέλουμε να ακολουθήσουμε τα χνάρια της παραπάνω μεθόδου της φυσικής, είναι εύκολο να δούμε ποιο θα πρέπει να είναι το αντικείμενο της μελέτης: όπως η φυσική επιστήμη εστιάζει σε άτομα, μόρια και σωματίδια, η συμπεριφορά που εμείς θέλουμε να εξηγήσουμε είναι αυτή των ατόμων, των επιχειρήσεων και των οργανισμών (π.χ. πανεπιστήμια, κυβερνητικά υπουργεία κλπ.). Αυτό ήταν απλό. Τώρα όμως έρχεται το δύσκολο βήμα. Ποια υπόθεση μπορούμε να κάνουμε η οποία θα είναι για τα οικονομικά τόσο ευρεία όσο αποδείχτηκε ότι ήταν για τη φυσική η Νευτώνεια Αρχή Διατήρησης της Ενέργειας;

Φαντάσου ότι καθώς ψάχνεις για μία κατάλληλη ενοποιητική αρχή για τη νέα «κοινωνική φυσική», πέφτεις πάνω στο χωρίο του διπλανού κουτιού. Πρόσεξε πώς η ανθρώπινη δράση ανάγεται σε μία και μόνο διάσταση: θετική ενέργεια (ηδονή) ή αρνητική ενέργεια (πόνος =

αρνητική ηδονή), με την πρώτη ελκύουσα

και τη δεύτερη απωθούσα, κάτι σαν τον ηλεκτρισμό. Λοιπόν, δεν είναι αυτή η βάση για μία υπερβολικά απλή «Αρχή της Ανθρώπινης Επιλογής»; Κάτι σαν την ακόλουθη προτροπή: «Κάνε ό,τι σου προσφέρει ευχαρίστηση και απέφυγε τις οδυνηρές εμπειρίες». Εάν όλες οι εμπειρίες μπορούν να αναχθούν σε αυτόν τον μονοδιάστατο κοινό παρονομαστή μέσω του οποίου κάθε είδους διαφορετική εμπειρία μπορεί να μετρηθεί, τότε μπορούμε απλά να υποστηρίξουμε ότι τα άτομα πάντα προσπαθούν να αποκτήσουν περισσότερες μονάδες αυτού του κοινού παρονομαστή. Δανειζόμενος τον όρο «χρησιμότητα» από τον Τζέρεμυ Μπένθαμ, μπορείς, επιτέλους, να ανακοινώσεις στον κόσμο την υπόθεσή σου: την *Αρχή της Μεγιστοποίησης της Χρησιμότητας*.

Η Αποψη του Τζέρεμυ Μπένθαμ για την Αρχή της Χρησιμότητας

« Η φύση έχει θέσει την ανθρωπότητα κάτω από τη διακυβέρνηση δύο αρχόντων, του πόνου και της ηδονής. Αυτοί και μόνο αυτοί δείχνουν τι πρέπει να κάνουμε, καθώς και καθορίζουν τι θα κάνουμε.»

Τζέρεμυ Μπένθαμ, 1789, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*

Τι λέει αυτή η αρχή; Λέει πως οι άνθρωποι κάνουν ό,τι τους κάνει ευτυχισμένους και αποφεύγουν τα δυσάρεστα πράγματα. Τίποτα το εξαιρετικό, αλλά είναι μια αρχή. Πώς μπορούμε να πάμε ένα βήμα παραπέρα; Ενθυμούμενοι ότι οι φυσικοί προχώρησαν από την υπόθεσή τους σε μία θεωρητική πρόταση του πώς λειτουργεί η φύση, η αποστολή μας είναι σαφής: χρειαζόμαστε μία μαθηματική διατύπωση του πώς λειτουργεί η ανθρώπινη φύση μέσα στο οικονομικό περιβάλλον. Μία καλή στρατηγική για τη θεωρητική πρόοδο είναι μέσα από την επίλυση παραδόξων. Σκεφτείτε αυτό το παράδοξο: Εάν αποδίδουμε αξία σε εμπειρίες ή αντικείμενα, εμπορεύματα κλπ. επειδή μας προσφέρουν ευχαρίστηση, τότε πώς είναι δυνατόν, σε πλήρη αντίθεση με τις ανοησίες στις οποίες συνήθως ξοδεύουμε τα λεφτά μας, να μην είμαστε διατεθειμένοι να πληρώσουμε ούτε μία δεκάρα για το ένα πράγμα που μας δίνει τη μέγιστη ευχαρίστηση: τον αέρα που αναπνέουμε; Σίγουρα χωρίς αυτόν είμαστε νεκροί και μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο θάνατος θα οδηγήσει στην

απώλεια πολλών μονάδων χρησιμότητας.

Αυτή είναι η πρώτη μας ευκαιρία να διατυπώσουμε μία λογική/μαθηματική θέση η οποία θα παράγεται από την *Αρχή της Μεγιστοποίησης της Χρησιμότητας*. Ας υποθέσουμε ότι καταλήγαμε στο συμπέρασμα ότι η προθυμία μας να πληρώσουμε για το αγαθό X δεν εξαρτάται από τη συνολική χρησιμότητα που μας προσφέρει μία ποσότητα του X, αλλά από την αύξηση της χρησιμότητάς μας λόγω της απόκτησης λίγο περισσότερου X. Είναι πιο απλό από ότι ακούγεται. Αν και η χρησιμότητα (ευχαρίστηση) που παίρνουμε από τον αέρα που μας περιβάλλει είναι τεράστια, εάν κάποιος μας προσέφερε λίγο περισσότερο αέρα (για παράδειγμα, μέσα σε έναν κύλινδρο) δεν θα τον χρειαζόμασταν. Άρα, επειδή η αύξηση στη χρησιμότητά μας από λίγο περισσότερο αέρα είναι μηδενική (έχουμε ήδη αρκετό αέρα), δεν είμαστε διατεθειμένοι να πληρώσουμε τίποτα για αυτήν την επιπλέον ποσότητα αέρα. Ασυνείδητα ίσως, έχουμε ανακαλύψει την πρώτη μας μαθηματική αρχή: η οικονομική αξία του X καθορίζεται από τον ρυθμό μεταβολής της χρησιμότητάς μας από την κατανάλωση του X (και όχι από τη συνολική χρησιμότητα που απολαμβάνουμε).

Για να διευρύνουμε τη γενικότητα της παραπάνω αρχής, ας θέσουμε το εξής ερώτημα: Πότε θα πρέπει να σταματήσουμε να «δρούμε» (να κάνουμε τζόκινγκ, να πίνουμε, να καταναλώνουμε, να παράγουμε, να τραγουδάμε ή ό,τι άλλο κάνουμε); Η απάντηση είναι: **Όταν το τελευταίο πράγμα που κάναμε** (το τελευταίο βήμα που περπατήσαμε, το τελευταίο σπίτι που είδαμε όταν ψάχναμε για κατοικία, η τελευταία μπανάνα που φάγαμε κλπ.) **μας προσέφερε ακριβώς τόση χρησιμότητα όση και η χρησιμότητα που μας κόστισε** (ο πόνος από το τελευταίο βήμα, το κόστος θέασης του τελευταίου σπιτιού τόσο σε χρηματικούς όρους όσο και σε όρους επιπλέον κούρασης, το κόστος της μπανάνας κλπ.). Σε όρους ρυθμών μεταβολής, **πρέπει να σταματάμε να «δρούμε» όταν ο ρυθμός μεταβολής της χρησιμότητας ισούται με τον ρυθμό μεταβολής της αρνητικής χρησιμότητας** (των απωλειών/ του κόστους). Εάν αντικαταστήσουμε τον απωθητικό όρο «ρυθμός μεταβολής» με τον όρο «οριακός», η μεγαλειώδης θεωρία μας μπορεί να εκφραστεί απλά με την ακόλουθη προσταγή: Σταμάτα να «δρας» όταν τα οριακά σου οφέλη από τη «δράση» ισούνται με τα οριακά κόστη. Από εδώ και στο εξής, αυτό θα είναι γνωστό ως η *Ισο-Οριακή*

Αρχή, μία αρχή που βρίσκεται στην καρδιά των νεοκλασικών οικονομικών, τα οποία, για προφανείς λόγους, λέγονται και *οριακά (μαρτζιναλιστικά)* οικονομικά.

Συνοψίζοντας, το Βήμα 2 της νέας κοινωνικής φυσικής (δες το κουτί στη σελίδα 40) περιέχει την *Αρχή της Μεγιστοποίησης της Χρησιμότητας*, η οποία οδηγεί σε μία απλή μαθηματική σχέση στο Βήμα 3, την *Ισο-Οριακή Αρχή*. Τέλος, το Βήμα 4 περιλαμβάνει τον συνδυασμό [conjuring] στατιστικών ελέγχων, σκοπός των οποίων είναι να μιμηθούν το εργαστήριο του φυσικού και να παρέχουν εμπειρικές αποδείξεις

Ο Άλφρεντ Μάρσαλ προσπαθεί να βρει έναν δρόμο ανάμεσα στη Φυσική και στην Ιστορία, στρεφόμενος στη Βιολογία

Αν και η αφοσίωση των πρώτων επαγγελματιών ακαδημαϊκών οικονομολόγων σε ένα είδος κοινωνικής φυσικής είναι αναμφισβήτητη, ο πρώτος καθηγητής οικονομικών στο Κέμπριτζ, ο Άλφρεντ Μάρσαλ, αμφέβαλε ως προς την ορθότητα της προσπάθειας να στηριχθούν τα οικονομικά στη φυσική. Πίστευε ότι τα οικονομικά θα έπρεπε να σκοπεύουν σε ερμηνείες που θα βρίσκονται ανάμεσα στην αντικειμενική φυσική και στις υποκειμενικές ιστορικές μελέτες. Μάλιστα, θεωρούσε ότι η βιολογία αποτελεί ένα καλό παράδειγμα για τα οικονομικά, καθώς οι οικονομολόγοι, όπως και οι βιολόγοι, προσπαθούν να κατανοήσουν την ανάπτυξη και την εξέλιξη «οργανισμών» (αγορών και επιχειρήσεων οι οποίες γίνονται αντιληπτές ως περίπλοκοι οργανισμοί). Αυτό που τον εντυπωσίαζε περισσότερο στη βιολογία ήταν η θεώρηση της εξέλιξης του ατόμου και της ομάδας (ή του είδους) ως απάντηση στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.

για την ισχύ της θεωρίας.

1.3.3 Ο Ιμπεριαλισμός των Νεοκλασικών (ή Οριακών) Οικονομικών

Η προηγούμενη ενότητα περιέγραψε τον ισχυρισμό σύμφωνα με τον οποίον η Ισο-Οριακή Αρχή μπορεί να εξηγήσει κάθε είδους απόφαση, τόσο οικονομικής όσο και μη οικονομικής φύσεως. Είναι εύκολο να δει κανείς γιατί οι οικονομολόγοι μαγεύτηκαν από αυτήν την προσέγγιση. Όχι μόνο υποσχόταν να εξηγήσει τα πάντα (όλα τα είδη συμπεριφοράς), αλλά και να το κάνει αυτό με έναν τρόπο συμβατό με τις επιστημονικές αρχές της Νευτώνειας φυσικής. Οι οικονομολόγοι είχαν επιτέλους την ευκαιρία να αναγνωριστούν ως επιστήμονες και όχι ως απλοί αφηγητές. Μόλις τα οικονομικά βρέθηκαν υπό την αιγίδα αυτής της προσέγγισης (κοντά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα), ανέπτυξαν δύο τάσεις. Η πρώτη ήταν να ξεφορτωθούν την προσέγγιση που είχε αναπτυχθεί από τους κλασικούς οικονομολόγους (Σμιθ, Ρικάρντο και Μαρξ). Η δεύτερη ήταν να αρχίσουν να μεταδίδονται στις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες.

Η πρώτη τάση (η περιφρόνηση των κλασικών οικονομικών) ήταν υπεύθυνη για μία δραματική αλλαγή εστίασης. Ενώ οι κλασικοί, ξεκινώντας από τον Άνταμ Σμιθ, ενδιαφέρονταν για τα μεγάλα ζητήματα όπως η συσσώρευση κεφαλαίου, η διανομή του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων (καπιταλιστές, γαιοκτήμονες, εργάτες), η δυναμική εξέλιξη του καπιταλισμού (η ακολουθία οικονομικών υφέσεων και ανθήσεων), τα νεοκλασικά οικονομικά διαφοροποιήθηκαν πλήρως. Ο λόγος είναι εμφανής. Εστιάζοντας αποκλειστικά και μόνο στα άτομα, οι κοινωνικές τάξεις έπαψαν να υπάρχουν στα μάτια του θεωρητικού. Οι άνθρωποι διακρίνονταν απλά από την ποσότητα χρησιμότητας με την οποία κατέληγαν και επομένως η έννοια ενός καπιταλιστή ή ενός εργάτη είχε χαθεί. Όλοι έγιναν πωλητές και καταναλωτές. Ο καθένας μεγιστοποιούσε τη χρησιμότητά του με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Η μοναδική διαφορά είχε να κάνει με το τι πουλούσαν (εμπορεύματα ή εργασία), μία διαφορά η οποία δεν ήταν αρκετά σημαντική για να δικαιολογήσει τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης ως αναλυτικής κατηγορίας.

Ομοίως, το κεφάλαιο (η συσσώρευση του οποίου είχε τόσο κεντρική θέση στις θεωρίες των κλασικών οικονομολόγων) επίσης εξαφανίστηκε ως έννοια. Ενώ για τους κλασικούς κεφάλαιο σήμαινε μηχανές ικανές για φυσική παραγωγή, στα νεοκλασικά οικονομικά το μόνο πράγμα που είχε σημασία ήταν η παραγωγή χρησιμότητας. Από τη στιγμή που αυτό συνέβαινε, το πώς παράγονταν η χρησιμότητα (μέσω ενός εμπορεύματος που είχε κατασκευαστεί σε ένα εργοστάσιο με την τελευταία λέξη της τεχνολογίας ή μέσω ενός κωμικού που έκανε τους ανθρώπους να γελάνε) ήταν αδιάφορο. Με άλλα λόγια, ο κεντρικός ρόλος που τα μηχανήματα έπαιζαν στη θεωρία του Σμιθ (αλλά και των Ρικάρντο, Μαρξ) ήταν ανύπαρκτος στα νεοκλασικά οικονομικά.

Για να συνοψίσουμε την πρώτη τάση των νεοκλασικών (ή οριακών) οικονομικών, το αποτέλεσμα της ήταν να θολώσει τις έννοιες που οι κλασικοί οικονομολόγοι χρησιμοποιούσαν, να απομακρύνει την εστίαση των οικονομικών από τα μεγάλα ζητήματα της κεφαλαιακής συσσώρευσης, της διανομής του εισοδήματος, των υφέσεων και των κύκλων κλπ. και να την στρέψει προς την, καθοδηγούμενη από τις προτιμήσεις, ατομική συμπεριφορά. Η τάση αυτή κατέληξε να μετατρέψει τα οικονομικά από μία μεγαλειώδη, αν και προσεγγιστική, αφήγηση για την προέλαση του καπιταλισμού, σε μία επαγγελματική προσπάθεια δημιουργίας μιας καθολικής

επιστήμης της συμπεριφοράς (ή κοινωνικής φυσικής). Ενώ οι κλασικοί οικονομολόγοι μιλούσαν για μεγέθυνση και ύφεση, για την εισοδηματική ανισότητα και για τον οικονομικό ρόλο των κοινωνικών τάξεων, οι νεοκλασικοί έμοιαζαν να απολαμβάνουν πολύ περισσότερο την ενασχόληση με μικρής κλίμακας φαινόμενα (π.χ. τις διακυμάνσεις στην τιμή του τσαγιού) και ήταν, σε γενικές γραμμές, πρόθυμοι να αποδεχτούν ότι η αγορά θα αναλάμβανε μόνη της τα μεγάλα ζητήματα (π.χ. μεγέθυνση, ανεργία κλπ.).

Οικονομικός Επεκτατισμός

Ο Γκάρυ Μπέκερ (ο οποίος πρόσφατα κέρδισε το βραβείο Νόμπελ στα οικονομικά) έγραφε στο βιβλίο του *The Economic Approach to Human Behavior* (1976) τα εξής: «... έχω διαμορφώσει την πεποίθηση ότι η οικονομική προσέγγιση είναι τόσο ευρεία που είναι εφαρμόσιμη σε κάθε μορφή ανθρώπινης συμπεριφοράς, είτε αυτή αφορά τιμές είτε αφορά **λανθάνουσες** [imputed] σκιώδεις τιμές...». Επιπλέον: «... έχω εφαρμόσει την οικονομική προσέγγιση στη μελέτη της γονιμότητας, της εκπαίδευσης, των χρήσεων του χρόνου, της εγκληματικότητας, του γάμου, της κοινωνικής αλληλεπίδρασης...». Όσοι ασκούν κριτική στον Μπέκερ του αναγνωρίζουν ότι μία τέτοια προσέγγιση είναι ξεκάθαρα ειλικρινής. Αυτό για το οποίο αμφιβάλλουν είναι το εάν είναι επίσης και ενδιαφέρουσα, πόσο μάλλον επιθυμητή.

Περνώντας στη δεύτερη τάση, τα νεοκλασικά οικονομικά επέκτειναν το πεδίο εφαρμογής τους στα εδάφη των υπόλοιπων κοινωνικών επιστημών. Αυτό ήταν μάλλον αναπόφευκτο. Εφ' όσον η Ισο-Οριακή Αρχή γίνεται αντιληπτή ως μία γενική θεωρία της ορθολογικής συμπεριφοράς, ήταν μόνο ζήτημα χρόνου να βρεθεί κάποιος οικονομολόγος που να ισχυρισθεί ότι η οικονομική προσέγγιση έχει τη λύση για κάθε είδους πρόβλημα. Από το γιατί τα πολιτικά κόμματα αλλάζουν τις πολιτικές τους θέσεις (συνεχίζουν να τις αλλάζουν μέχρι του σημείου όπου τα οριακά τους οφέλη, μετρημένα σε ψήφους, ισούνται με τις οριακές απώλειες), μέχρι το γιατί οι άνθρωποι παντρεύονται (επειδή το κόστος ενός *επιπλέον* συντρόφου ξεπερνάει τα προσδοκώμενα οφέλη). Φαίνεται λοιπόν να υπάρχει μία μοναδική, απλή αρχή η οποία μπορεί να απαντήσει σε κάθε ερώτημα γύρω από την ανθρώπινη συμπεριφορά. Τι εντυπωσιακός (ή μήπως εντυπωσιακά αλαζονικός;) ισχυρισμός!

Τελικά, ακόμα και η ιστορία δεν είχε ανοσία στη μεταχείριση που της επιφύλασσαν οι εξοπλισμένοι με την Ισο-Οριακή Αρχή οικονομολόγοι. Διότι αν η αρχή αυτή

αποτελεί τον πυρήνα κάθε κοινωνικής αλήθειας, γιατί να μην τη χρησιμοποιήσουμε για να ξανασκεφτούμε την ιστορία (δηλαδή να επαναξιολογήσουμε το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναφερθήκαμε στην ενότητα 1.2.1). Πράγματι, κάποιοι φημισμένοι οικονομικοί ιστορικοί ξαναέγραψαν την ιστορία της δουλείας, της φεουδαρχίας και της μετάβασης στον καπιταλισμό χρησιμοποιώντας τη μέθοδο των νεοκλασικών οικονομικών. Γι αυτούς, ο ισχυρισμός που διατύπωσα στην αρχή του κεφαλαίου (ότι τα οικονομικά ήταν άχρηστα πριν από την εμφάνιση των κοινωνιών της αγοράς) πρέπει να είναι λανθασμένος. Το επιχείρημά τους θα ήταν ότι αν τα νεοκλασικά οικονομικά μπορούν να εξηγήσουν (με τη χρήση της Ισο-Οριακής Αρχής) πώς οι προηγούμενες (προκαπιταλιστικές) κοινωνίες λειτουργούσαν, ή ακόμα και μεταβάλλονταν, τότε θα πρέπει να ήταν αρκετά χρήσιμα (αν όχι απολύτως επιθυμητά, άρα και εφικτά) ακόμα και τότε. Έχουν δίκιο; Αποφάσισε μόνος σου. Πριν αποφασίσεις όμως, παρατήρησε μία κεντρική πτυχή αυτού του επιχειρήματος: προϋποθέτει ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις ίδιες ακριβώς αρχές ανεξαρτήτως του εάν ζουν σε μία σύγχρονη κοινωνία της αγοράς ή σε μία κοινωνία που δεν τους παρέχει καμία πρόσβαση σε αγορές (π.χ. οι σκλάβοι στην αρχαία Αίγυπτο) ή σε μία σαφώς μη καπιταλιστική κοινωνία η οποία περιλαμβάνει κάποιες αμελητέες και επιδερμικές αγοραίες συναλλαγές. Κατά μία έννοια, υποθέτει ότι δεν υπάρχει καμία ουσιαστική διαφορά ανάμεσα σε κοινωνίες με αγορές και σε κοινωνίες της αγοράς, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η εφαρμογή της ίδιας ανάλυσης σε οποιαδήποτε κοινωνία οποιασδήποτε εποχής. Η υπόθεση αυτή, ανεξαρτήτως του αν είναι σωστή ή λανθασμένη, είναι αρκετά αποκαλυπτική αυτού που θα μπορούσε, όχι άδικα, να αποκληθεί ο ιμπεριαλισμός των νεοκλασικών οικονομικών.

1.3.4 Οικονομική Επιστήμη και Διδακτικά Εγχειρίδια

Το τυπικό διδακτικό εγχειρίδιο οικονομικών είναι κατηγορηματικά νεοκλασικό (ή μαρτζίναλιστικό). Εξηγεί τη συμπεριφορά των καταναλωτών και των επιχειρήσεων, των κυβερνήσεων και των συνδικάτων, των Κεντρικών Τραπεζών και των σκληρών έργων εφαρμόζοντας την ίδια *Ισο-Οριακή Αρχή*. Αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι οικονομολόγοι συμφωνούν με τη νεοκλασική προσέγγιση. Πάρα πολλοί διαφωνούν. Κάποιοι από τους αποστάτες βασίζονται στις μεθόδους των κλασικών οικονομολόγων, άλλοι υποστηρίζουν διαφορετικές θεωρήσεις (π.χ. οι αποκαλούμενοι

Θεσμικοί οικονομολόγοι οι οποίοι δίνουν τεράστια έμφαση στην εξέλιξη των θεσμών στα πλαίσια της κοινωνίας). Από την εμφάνιση των νεοκλασικών οικονομικών, η φήμη και η ελκυστικότητά τους έχει αποτελέσει αντικείμενο διακυμάνσεων οι οποίες εξαρτώνται από τους δύο άρχοντες των οικονομικών: την ιστορία και την ιδεολογία. Με δεδομένη τη φυσική τους τάση να εστιάζουν στο δέντρο, υποθέτοντας σιωπηρά ότι η αγορά θα λύσει από μόνη της τα προβλήματα που αναφέρονται στο δάσος (ή στην μακρο-οικονομία, όπως αποκαλείται), τα νεοκλασικά οικονομικά κερδίζουν πόντους εμπιστοσύνης σε περιόδους χαμηλής ανεργίας και σχετικής σταθερότητας. Αλλά σε περιόδους όπου η αγορά αποτυγχάνει να λειτουργήσει ικανοποιητικά (π.χ. στη δεκαετία του 1920, του 1930 και σε μεγάλο βαθμό του 2000) γίνονται ευάλωτα σε εναλλακτικές προσεγγίσεις. Ήταν ακριβώς κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας περιόδου (της δεκαετίας του 1930) που οικονομολόγοι σαν τον Τζον Μέυναρντ Κέυνς απομάκρυναν τα οικονομικά από το νεοκλασικό έδαφος και επανεισήγαγαν έννοιες και τεχνικές που ανάγονται στα κλασικά οικονομικά. Για παράδειγμα, το ενδιαφέρον στο τι συμβαίνει όταν η οικονομία βρίσκεται εκτός ισορροπίας, την πεποίθηση ότι οι οικονομίες μπορούν να παραμείνουν εκτός ισορροπίας για μεγάλες χρονικές περιόδους, την έννοια μιας συναθροιστικής (αναφερόμενης στο σύνολο της οικονομίας) ζήτησης για εμπορεύματα, την ακούσια ανεργία, την έμφαση στη συσσώρευση κεφαλαίου και στη διανομή του εισοδήματος.

Με λίγα λόγια, η μοίρα της νεοκλασικής προσέγγισης μεταβάλλεται σε σχέση τόσο με τους ιστορικούς μετασχηματισμούς όσο και με το εκάστοτε ιδεολογικό κλίμα. Όσο πιο ευνοϊκά διακείμενος προς την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς είναι ο κόσμος, τόσο περισσότερο μένει η νεοκλασική προσέγγιση στο απυρόβλητο. Εντούτοις, οι οικονομολόγοι έχουν συνολικά αποδεχτεί, καλώς ή κακώς, ότι τα πρώτα δύο χρόνια προπτυχιακών σπουδών πρέπει να είναι πρωταρχικά νεοκλασικού περιεχομένου. Η μόνη διαφορά μεταξύ των πανεπιστημίων έγκειται στον βαθμό ενθουσιασμού ή διστακτικότητας σε σχέση με αυτό το οποίο έχει ήδη γίνει αποδεκτό. Να λοιπόν σε ποιο σημείο βρίσκεσαι: Στην αρχή ενός επικίνδυνου ταξιδιού μέσα στον λαβύρινθο των οικονομικών υποδειγμάτων που καταλαμβάνουν τις σελίδες των εγχειριδίων σου. Τι μπορεί αυτό το μικρό βιβλίο να κάνει για σένα;

Γιατί πρέπει να σπουδάσει κανείς οικονομικά;

Μία συνηθισμένη απάντηση είναι ότι τα οικονομικά βοηθάνε τους απόφοιτους να βρουν δουλειά. Μία άλλη ότι υπόσχονται να βοηθήσουν στην κατανόηση του πώς λειτουργεί η κοινωνία. Αλλά η καλύτερη απάντηση που μπορώ να σκεφτώ είναι αυτή που δόθηκε από την Τζόαν Ρόμπινσον (καθηγήτρια οικονομικών στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ στις δεκαετίες του '60 και του '70): *Για να εμποδίσεις τους οικονομολόγους από το να σε εξαπατήσουν!*

Δύο πράγματα, ελπίζω. Πρώτον, εξετάζει και τονίζει τις κεντρικές (νεοκλασικές) οικονομικές έννοιες των διδακτικών εγχειριδίων. Χωρίς να αναλύει τα πάντα σε βάθος, εστιάζει σε αυτές τις ιδέες οι οποίες, εάν τις καταλάβεις καλά, μπορούν να σε βοηθήσουν σημαντικά στη συνέχεια. Δεύτερον, δίνει κάποιον έλεγχο στον φοιτητή των εισαγωγικών οικονομικών. Το ζήτημα είναι ότι το εγχειρίδιό σου φαίνεται ιδιαίτερα εντυπωσιακό και επιβλητικό. Στις αστραφτερές του σελίδες ανακοινώνονται θριαμβευτικά οι επιστημονικές απαντήσεις σε κάθε είδους οικονομικό πρόβλημα. Θα είσαι απόλυτα δικαιολογημένος αν νιώσεις δέος από αυτήν την επίδειξη διανοητικής δύναμης. Τα οικονομικά θα φαίνονται πολύ σπουδαιότερα από σένα! Όμως, σε κάθε αστραφτερή σελίδα, πίσω από κάθε άψογο διάγραμμα, θα βρίσκεται κάποια εύθραυστη και πολλές φορές σκοτεινή ιδέα η οποία θα μένει καλά κρυμμένη από τα μάτια του αρχάριου αναγνώστη. Κάποιοι από τους συναδέλφους μου πιστεύουν ότι δεν είσαι αρκετά **εκλεπτυσμένος** [sophisticated] για να μεταχειριστείς την εύθραυστη και σκοτεινή φύση της. Θεωρώ ότι κάνουν λάθος. Διότι εάν σου επιτραπεί να ανακαλύψεις το σκοτεινό και προβληματικό υλικό που βρίσκεται πίσω από τις πολύχρωμες καμπύλες, θα νιώσεις ίσως ότι έχεις νικήσει το θηρίο, σαν ένας Δαβίδ που έχει πάρει τα μέτρα αυτού του Γολιάθ. Αυτό, πιστεύω, θα σε βοηθήσει να επανακτήσεις τον έλεγχο στον οποίον έχω αναφερθεί. Ποιος ξέρει; Μπορεί ακόμα και να ενθουσιαστείς με τα οικονομικά. Και δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος για να πας καλά σε κάποιο αντικείμενο από το να ενθουσιαστείς με αυτό.

Συνοψίζοντας τον κύριο σκοπό των ακόλουθων κεφαλαίων, οι οικονομικές ιδέες είναι παιχνίδια στα χέρια της ιστορίας και της ιδεολογίας. Τα οικονομικά εγχειρίδια προσπαθούν να σε προστατέψουν από όλα αυτά φιλτράροντας την ιδεολογία και εστιάζοντας στις τεχνικές. Το τίμημα είναι ότι μόνο μία εκδοχή της αλήθειας έρχεται στην επιφάνεια. Αυτό σου ζητάνε να μάθεις. Αυτό το μικρό βιβλίο σκοπεύει να σε επαναφέρει στη θέση του οδηγού από όπου εσύ θα επιλέξεις ποια είναι η αλήθεια σε σχέση με τις διάφορες οικονομικές έννοιες. Για να σε βοηθήσει να διαχωρίσεις μόνος σου τη γνώση από την άγνοια, πρέπει να διατηρήσει στο οπτικό σου πεδίο τα

ιδεολογικά και ιστορικά θεμέλια κάθε οικονομικής θεωρίας. Το πρώτο μέρος ξεκινάει με την οικονομική θεωρία των ορθολογικών επιλογών η οποία βρίσκεται στην καρδιά της οικονομικής θεωρίας της συμπεριφοράς. Όπως και στα τρία μέρη που ακολουθούν, το πρώτο του κεφάλαιο εξετάζει ψυχρά το υλικό που θα βρεις σε κάθε αξιοπρεπές νεοκλασικό εγχειρίδιο, το δεύτερο κεφάλαιο εξηγεί την προέλευση των ιδεών του εγχειριδίου (κάτι που τα εγχειρίδια συνήθως αποφεύγουν) και τέλος, το τρίτο κεφάλαιο υποβάλει τις ιδέες αυτές σε έντονη κριτική.